

ARGOOS

*Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap*



Erik Jan Tjalsma *Xenophon's Kynegetikos en Peri-Hippikes vanuit veterinaire perspectief beschouwd* |
Erik Jan Tjalsma *Simon van Athene, Over het uiterlijk en het beoordelen van paarden* | **Peter Koolmees**
Samenwerking tussen de veterinaire faculteiten van Utrecht en Onderstepoort | **Jons Straatman** *Request to*
cancel a veterinary appointment for the Dutch East Indies in 1890 | **Gerrit Uilenberg** *Overzicht van de*
tropische diergeneeskunde in Nederlands Indië, 1885-1900



Inhoud

- 82 **Van het bestuur**
- 84 **Sprokkelingen**
- 85 **Erik Jan Tjalsma**
Xenophon's Kynegetikos en Peri-Hippikes
vanuit veterinair perspectief beschouwd
- 92 **Erik Jan Tjalsma**
Simon van Athene, *Over het uiterlijk en
het beoordelen van paarden*
De eerste Nederlandse vertaling van het
enige overgeleverde fragment
- 96 **Peter Koolmees**
Samenwerking tussen de veterinaire
faculteiten van Utrecht en Onderstepoort
Een politieke geschiedenis
- 105 **Jons Straatman**
Request to cancel a veterinary appointment
for the Dutch East Indies in 1890
- 108 **Gerrit Uilenberg**
Overzicht van de tropische diergeneeskunde
in Nederlands Indië, 1885-1900
- 112 **Jons Straatman**
Verslag van het 44e WAHVM congres in
Pretoria, Zuid-Afrika
- 114 **Veterinair Erfgoed**
Utrechtse koepokstof
Charlotte Hartong
- 115 **Richtlijnen voor auteurs**

VHG in Coronatijd

Een ieder van ons heeft in zijn of haar omgeving te maken gehad met sterfgevallen die Corona-gerelateerd zijn. Ons hebben geen berichten bereikt dat iemand van onze leden persoonlijk is getroffen. Velen zullen ook in hun werk of sociale leven last van *lockdown* en *social distancing* ervaren hebben. Wij hopen dat het u allen goed gaat.

Kwam het vorige nummer van *Argos* nog uit in een zorgeloze tijd, zeer snel bleek dat we drastische maatregelen dienden te nemen. In *Argos* nr. 62 stond een prachtig programma bij de Gezondheidsdienst voor Dieren in Deventer, eerst zoals gebruikelijk een ledenvergadering, gevolgd door een programma met lezingen geënt op het 100-jaar bestaan van de Dienst.

In februari stak het virus Covid-19 de kop op, al snel werden er beperkingen opgelegd om de verspreiding van het virus te stoppen. In de tweede week van maart bleken deze maatregelen ontoereikend en werd een *lockdown* afgekondigd. Al onze plannen voor een voorjaarsvergadering en lezingendag werden gecancelled. De afspraken met de Gezondheidsdienst konden verzet worden naar het najaar. Helaas trad er in de situatie geen verbetering op en werden we gedwongen onze najaar-bijeenkomst ook af te zeggen. Het genootschap is wel actief, dan wel niet fysiek, maar via "Zoom"-vergaderingen en "bijeenkomsten" met kleinere bezetting.

Telefonisch en per e-mail is in het bestuur onderling regelmatig contact geweest. We vergaderden een keer via Zoom en onze secretaris en penningmeester zullen u informeren over de besluiten die de ledenvergadering dient te nemen. Antoinette Kooper – Nelemans wilde zich in de voorjaarsvergadering voorstellen, maar dat was niet echt nodig. Zij is immers bij velen bekend en wordt nu, indien er geen bezwaar bestaat bij de leden, gekozen binnen het bestuur als opvolger van Jons Straatman. Tijmen van de Vuurst was in april aftredend en stelde zich herkiesbaar als penningmeester. Ook voor deze post kunt u uw stem laten horen. De voorzitter is in het najaar aftredend en stelt zich herkiesbaar.

De werkgroepen zijn alle actief. Helaas kunnen de leden van de verschillende groepen op dit moment niet in een vergadering overleggen over hun project. In de bestuursvergadering is wel over de voortgang van de werkgroepen gesproken, omdat meerdere bestuursleden in een of meer werkgroepen actief zijn. De werkgroep *Oral History* is vooral bezig met het interviewen en verwerken van deze informatie voor het vervolg in een boek *Tussen Boer en Burger* deel II, beschrijvende de periode 1950 tot 1985. Vele gesprekken zijn gevoerd met dierenartsen die afgestudeerd zijn tussen 1950 en 1965, hetgeen goede informatie oplevert en bijzondere anekdotes. Er staan twee boeken en twee cahiers op stapel, het is nu niet aan mij om op de inhoud en schrijvers in te gaan, we hopen dat we dat in de voorjaarsbijeenkomst van dinsdag 13 april 2021 kunnen toelichten. Kortom veel activiteit maar helaas weinig sociaal contact en gezelligheid.

Het bestuur betreurt dat we door overmacht deze beslissingen hebben moeten nemen, ik wens u alle goeds toe, vooral gezondheid.

HEIN SCHRAMA



In oude glorie hersteld



ANATOMIEGEBOUW

Het historische Anatomiegebouw aan het Veeartsenijpad in Utrecht doet, 30 jaar na het vertrek van de faculteit Diergeneeskunde, haar deuren weer open voor nascholing, congressen en evenementen.

Ga naar onze website voor meer informatie en boekingen.

www.anatomiegebouw.nl

ARGOS Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar

Redactie

Dr. J.B. Berns
Prof. dr. P.A. Koolmees
Drs. A.J. Plaisier M.A.
Dr. R.N.J. Rommes
Drs. Th.J.D. Straatman B.A

Redactiesecretariaat

p/a Prof. dr. P.A. Koolmees
IRAS Faculteit Diergeneeskunde
Postbus 80175. 3508 TD Utrecht.
p.a.koolmees@uu.nl

Bestuur V.H.G.

Drs. H.J. Schrama (voorzitter)
Drs. H.K. Haddingh (secretaris)
Drs. T.G. van de Vuurst (penningmeester)
Drs. Th.J.D. Straatman B.A. (lid)
Dr. J. Verhoeff (lid)
Prof. dr. P.A. Koolmees (adviseur)

Secretariaat

p/a Drs. H.K. Haddingh
IJsselsteen 1, 3961 GA Wijk bij Duurstede
Tel 0343-575663
email: info@veterinaryhistory.nl
website: www.veterinaryhistory.nl

Abonnementen op ARGOS

€ 25,00 per jaar.
Losse nummers € 15,00 (incl. verzending)
te bestellen bij de penningmeester
van het V.H.G., vandevuurst@wxs.nl
Bankrekeningnummer
NL38 INGB 0000 5810 45 t.n.v. V.H.G.
Abonnement buitenland € 30,00

Lidmaatschap V.H.G.

De contributie van het V.H.G. bedraagt
€ 35,00 per jaar (studenten € 10,00).
Leden ontvangen ARGOS gratis.
Voor leden in het buitenland bedraagt
de contributie € 40,00 per jaar.
Ledenadministratie: vandevuurst@wxs.nl

Vormgeving en druk

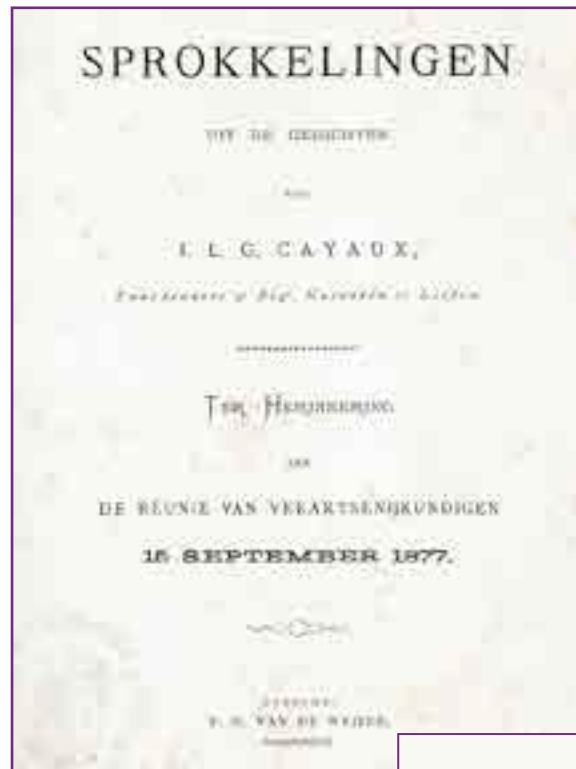
Chris Russell Groningen

Cover

Jockey van Artemision. Levensgroot beeld
uit het oude Griekenland, ca. 150 v.Chr.
National Archaeological Museum of Athens.
Wikimedia Commons.

Overname van artikelen uit Argos is
toegestaan, mits de bron vermeld wordt en
een bewijsexemplaar aan de redactie wordt
toegestuurd.

In dit nummer van *Argos* treft u een bijzondere sprokkeling aan, namelijk *Sprokkelingen*, de titelpagina van een bundel gedichten. Het betreft een selectie gedichten van J.L.G. Cayaux die in de periode 1871-1875 veeartsenijkunde studeerde in Utrecht. Na zijn afstuderen werd hij paardenarts in het leger. Tevens een paar verzen uit het gedicht "Het Paard".



De kelder!) was Garmen met tanger van jas
Wij dat bock groen plaats voor een paardchijf was,
Veerd' sijn verhoogen knuiten daar wasser,
't Gevel met de kat heeft dat klaar konnen troepen,
De antonoomaal!), waarvot hi daar sprak,
Zij te slechte geconen door den jiver van Ma
En zij, die de inrichting wonger vonden,
Zij konnen haer oer wasser, of 't laat op mij vanden
Ja, woutgang in hoes, dat is lillary's wasser,
Hij ont at zelfs kild'zen wot 't heb van den wasser

Wanneer ge in Utrecht komt, de Biltstraat langs geroepen,
Zoo stont daar Nannum sigaren te verhoopen,
Maar daar mach ge niet wij, zij wot nog vanden voet
Ter aan het laatste hals, zij ont daar 't groote paard
Daarheen met zij ont „Veeartsenijkundig" haer,
't te alle wasser in ont!) dan die her wot hi wasser
Waar kint en wermachig der drom kintom alle,
Golgen op den weg van Utrecht naar De Bilt
Wanneer zij, ont paard, wot ook 't wot wot wasser,
Nogel 't haer alle plaats ont 't wot wasser,
Ja, ge haer Gildhous tot den weg ont kintom
Maer kint 't haer alle weg, wot wot 't wot wasser

Xenophon's *Kynegetikos* en *Peri-Hippikes* vanuit veterinaire perspectief beschouwd

De Griekse schrijver en veldheer Xenophon (ca 430-355 v.Chr.) was net als Plato een leerling van de beroemde wijsgeer Socrates. Hij is, vooral onder gymnasiasten, bekend om zijn *Anábasis*, 'de Tocht der Tienduizend', een verslag van de mislukte veldtocht (401-399 v.Chr.) van de Perzische koningszoon Cyrus om zijn broer Ataxerxes II van de troon te stoten. Naast vele andere werken schreef Xenophon over paarden (*Peri-Hippikes*), de cavalerie (*Hipparchikos*) en over de jacht met honden en netten (*Kynegetikos*).¹

Voorals in de geschiedenis van de rijkunst wordt Xenophon veel genoemd omdat hij, na Simon van Athene (5^e eeuw v.Chr.), de eerste was in de Oudheid die expliciet over het paardrijden schreef. Maar hij was geen paardenarts en schreef dan ook nauwelijks over ziektes en therapieën. Hetzelfde gold voor zijn verhandeling over de jacht, waarin ook nauwelijks concrete beschrijvingen van ziektes van de jachthonden stonden. Toch blijkt er in *Kynegetikos* en *Peri-Hippikes* voldoende andere dier(geneeskundig)-gerelateerde informatie naar voren te komen om deze korte werkjes van Xenophon vanuit veterinaire perspectief nader te beschouwen en te vergelijken. Daarnaast doet zich de vraag voor wat de betekenis van Xenophon hierdoor was binnen de veterinaire geschiedenis.

Wie was Xenophon?

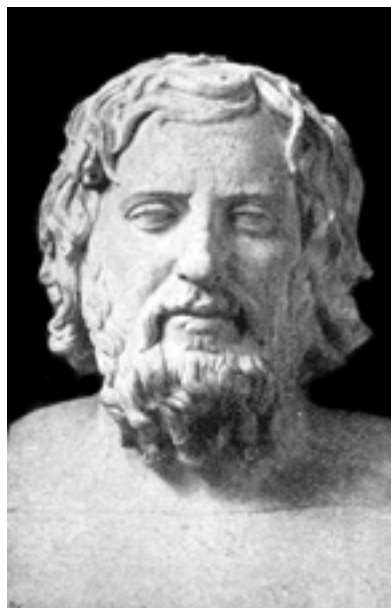
Xenophon werd geboren rond 430-428 v.Chr.. Exact is zijn geboortjaar niet bekend. Zijn vader, Grillus, behoorde tot de Atheense eliteruiterij, die in die tijd een onbelangrijke rol speelde. Zijn vroege jeugd viel samen met Athene's hoogtepunt en roem, een periode die zijn anticlimax bereikte in het verliezen van de Peloponnesische oorlog (431-404 v.Chr.) waardoor Athene onder curatele kwam te staan van Sparta. Al vroeg werd Xenophon een leerling van de fameuze wijsgeer Socrates (470-399 v.Chr.). Na het verlies van autonomie van Athene koos hij als antidemocraat voor de kant van Sparta. Cyrus sneuvelde echter bij Cunaxa tijdens de slag tegen het leger van zijn broer, waarna Xenophon het leger van 10.000 man terug naar huis leidde. Hij beschreef deze tocht in de *Anábasis* ('De terugtocht'). Echter in Athene werd hij verguisd,

Abstract

Xenophon's *Kynegetikos* and *Peri-Hippikes* considered from a veterinary viewpoint

Xenophon (430-355 BCE) was renowned for his *Anabasis* ('The March of the Ten Thousand') and *Peri-Hippikes* (on Horsemanship). For the latter he is considered to be the father of horse-riding. He also wrote a short treatise about (dog) hunting, *Kynogenetikos*. In this paper both *Peri-Hippikes* and *Kynegetikos* are considered from a veterinary viewpoint. Apart of the only disease Xenophon mentioned by name, *krithiasis* (barley sickness), there were more veterinary-associated items in both works, like how to judge horses and dogs by acquisition, how to keep them healthy, the fertility in dogs, and the problem of not eating horse flesh. Xenophon appeared to be the first who described a hybrid between two species, a fox and a dog. In the end we might say that Xenophon should deserve a more pronounced place in veterinary history.

want de Atheners hadden zich met de Perzen tegen Sparta verbonden. De Spartanen schonken hem in 393 v.Chr. een landgoed bij Scillus op de Peloponnesos. Hier wijdde hij zich aan zijn liefhebberijen de jacht, zijn paarden en de landbouw en schreef hij twee jaar later *Kynegetikos*. In 371 v.Chr. werd hij verdreven naar Corinthe toen de Spartanen verslagen werden tijdens de slag van Leuctra. Vlak vóór deze slag zou hij *Hipparchikos* geschreven hebben en kort daarop na zijn vertrek uit Scilla, zijn *Peri-Hippikes*, namelijk in 362 v.Chr.. Xenophon overleed vermoedelijk rond 355 v.Chr. in Corinthe.²



Afb. 1. Xenophon.
Bron: Wikimedia
Commons

^a Drs. E.J. Tjalsma, Dierenarts voor gezelschapsdieren te Emmeloord.
E-mail: ejtjalsma@dierenklinikemmeloord.nl

De werken van Xenophon

In grote lijnen kunnen de werken van Xenophon ingedeeld worden in:

- Historische en biografische werken, zoals *Anábasis*, *Cyropaedia* en *Hellenica*
- Socratische werken en dialogen, zoals *Memorabilia*, *Oeconomikos*, *Symposium* en *Apologie*
- Korte verhandelingen, zoals *Kynegetikos* (Over de jacht met honden), *Peri-Hippikes* (Paardrijden) en *Hipparchikos* (Raadgevingen voor een Cavalerie Commandant).

In dit artikel beperken we ons tot de twee korte verhandelingen *Kynegetikos* en *Peri-Hippikes*. In het eerste werkje besteedt Xenophon ruim aandacht aan de (jacht)hond, in de tweede aan het paard. *Peri-Hippikes* en *Hipparchikos* worden beschouwd als één van de eerste geschriften over paardrijden. Beide titels worden vaak in één adem genoemd. *Hipparchikos* is voornamelijk een instructie voor een cavaleriecommandant en gaat niet zozeer over paarden als zodanig.³ Ditzelfde geldt voor *Oeconomikos*, waarin door middel van een dialoog over het besturen van een klein boerenbedrijf wordt gefilosofeerd. Het paard wordt hierin voornamelijk in de context van 'bezit' of 'rijkdom' beschreven. *Hipparchikos* en *Oecomenikos* vallen daarom buiten het bestek van dit artikel. Van zowel *Kynegetikos* als van *Peri-Hippikes* bestaan in de Nederlandse taal twee toegankelijke vertalingen: wijlen dierenarts Robert van der Molen heeft de integrale tekst van *Kynegetikos* in zijn prachtige boek *Honden bij de Grieken en Romeinen* opgenomen.⁴ De Nederlandse vertaling is naast de Griekse tekst afgedrukt en voorzien van een uitgebreid verklarend notenapparaat. Van *Peri-Hippikes* bestaat een vertaling van C.A. van Woelderer, oud Majoor der Artillerie, onder de titel *Paardrijden, naar het Grieksch van Xenophon*, uitgegeven vanaf 1909 in totaal 4 drukken. In dit artikel is gebruik gemaakt van de 3^e druk uit 1928.⁵ (afb. 2)

Kynegetikos (Κυνηγετικός)

De verzamelnaam *Cynegetica* geeft het genre aan waarin enkele auteurs in de klassieke Oudheid over de jacht met honden schreven: naast Xenophon ook Gratius, Arrianus, Oppianus en Nemesianus.⁶ We beperken ons hier tot het werk van Xenophon. Zijn korte verhandeling *Kynegetikos*, die in het Nederlands bekend staat onder de naam 'Over de jacht', is waarschijnlijk in Scillus in het jaar 391 v.Chr. geschreven, vlak ná Xenophon's Perzische veldtocht. De jacht werd beschreven als voorbereiding op oorlog voeren, waarbij weliswaar dieren buit gemaakt moesten worden, maar waarbij het vooral ging om het lichaam uiteindelijk te harden ten behoeve van de krijgsmacht. De jacht stond in het teken van de opleiding tot soldaat. Xenophon beschouwde honden en vangnetten tot de gereedschappen die voor de jacht nodig waren. In hoofdstuk één worden een twintigtal godenzonen bij naam genoemd die zich als leerling van de centaur Cheiron bekwaamd hadden in de jacht. Asklepios, de zoon van Apollo en door Cheiron óók opgeleid in de geneeskunde, was een van hen en werd door Xenophon apart genoemd als iemand die 'stervenden doet opstaan en zieken geneest'.⁷ In hoofdstuk drie en vier gaat Xenophon verder in op de goede en slechte eigenschappen van de honden die gebruikt

worden voor de jacht. Hij beschrijft twee typen honden: Castorische en Vulpine honden, waarbij hij uitlegt dat Vulpine honden 'gefokt werden uit honden en vossen', maar '...dat de aard van beide diersoorten volledig met elkaar vermengd (is) geraakt'.⁸ Het woord *alopekides* (ἀλοπεκίδες, mv van *alopekis*) is volgens Liddel en Scott 'a mongrel between fox and dog' (een kruising tussen vos en hond).⁹ Van der Molen vertaalde het dus met 'Vulpine honden' en merkte daarbij op dat kruisingen tussen vossen en honden niet kunnen bestaan vanwege een verschil in het aantal chromosomen. Tegenwoordig worden ook andere oorzaken verantwoordelijk gehouden voor de belemmering van het ontstaan van dit soort kruisingen.¹⁰ Dakyns' tekstvertaling van het woord was wellicht wat duidelijker: 'fox-like' maar preciseerde het in een noot met 'vulpocanine, een kruising tussen vos en hond'.¹¹ Tot diep in de achttiende eeuw, zouden mensen als Francois Alexandre de Garsault (paard met rund), Jean-Pierre Buc'hoz (o.a. kat met eekhoorn) en zelfs de oprichter van de eerste veeartsenijscholen Claude Bourgelat, volledig geloven in het bestaan van dit soort diersoort-kruisingen.¹²

Het jagen ging te voet met behulp van 'lopende' honden, die het geurspoor over de grond naspoorden. Dit waren waarschijnlijk brak-achtigen volgens Van der Molen. De jacht met windhondachtigen (zgn. vertragi), die achter de hazen aangingen, heeft Xenophon niét beschreven. Hoewel de Perzen met deze honden jaagden en Xenophon ze dus had kunnen leren kennen tijdens zijn veldtocht door Perzië, is hij ze niet tegengekomen of althans niet dat wij dat weten. Een andere verklaring is dat dit eeuwenlang lokale honden waren en ze pas na het begin van de jaartelling in Griekenland verschenen.¹³ Xenophon besteedt veel aandacht aan de slechte en goede eigenschappen van de honden, zoals anatomie en exterieur, maar ook aan hun opvoeding en training. Door Xenophon wordt in dit werk geen enkele (veelvoorkomende) ziekte zoals bijvoorbeeld schurft of hondenziekte bij naam genoemd. Wel vertelt hij over het vergiftigen van prooidieren door aconitine, een sterk plantaardig gif.¹⁴ Net zo als in *Peri-Hippikes* (zie onder) bleken bepaalde afwijkingen of aandoeningen moeilijk te vertalen of te verklaren. In het kader van dit artikel kan het woord *mioorpoi* (μῑορποι) in hoofdstuk drie genoemd worden. Van der Molen vertaalde dit als 'met dicht geknepen ogen' maar dat, zoals hij zelf ook zegt, zou ook vertaald kunnen worden met 'bijziendheid', de huidige betekenis van myopie.¹⁵ Het woord is moeilijk te duiden mede omdat Xenophon er verder geen uitleg over gaf.

In hoofdstuk zeven komt de voortplanting van honden en het opvoeden van puppies aan bod, inclusief de loopsheid ('veertien dagen'), het ideale tijdstip van dekken ('wanneer de loopsheid ten einde loopt') en de lengte van de dracht ('60 dagen'). Pups moesten een jaar lang melk krijgen, zo schrijft Xenophon, 'daarnaast moet er een aanvulling gegeven worden die tijd, maar niets anders. Want oververzadiging van de pups maakt hun ledematen krom, veroorzaakt ziektes in hun lijven en inwendig gaat het ook verkeerd'.¹⁶ Het is enigszins raadselachtig wat Xenophon hier nu eigenlijk bedoelt, maar het gaat in de richting van een voedingsadvies ter preventie van ziektes. Te denken valt aan groeistoornissen van het skelet ten gevolge van een overmaat of deficiënties.¹⁷ In hetzelfde hoofdstuk be-

nadrukt hij het nut van het geven van namen aan iedere pup. De prooidieren, de hazen, herten en zwijnen, komen ruim aan bod, maar ook exotische prooidieren zoals leeuwen, lynxen, panthers, etc. (afb. 3). In dit verband noemt Xenophon de jacht te paard, de enige keer dat het paard in deze verhandeling genoemd wordt. Het feit dat hij slechts eenmaal de jacht te paard beschrijft, lijkt opmerkelijk omdat hij van jongs af aan zeer bekend met paarden was. Van der Molen verklaarde dit echter door te stellen dat de jacht volgens Xenophon een oefening voor het lichaam was en dat het zich laten voortbewegen tijdens de jacht door een paard daar niet in paste.¹⁸ De Romein Grattius zou veel later de jacht te paard introduceren in zijn *Cynegetica*, geschreven in de periode 19 v.Chr. - 8 na Chr. Voor de zwijnenjacht noemt Xenophon nog andere type honden op zonder verder omschrijvingen: Indische, Kretenzer, Lokridische en Laconische (Spartaanse) honden.¹⁹

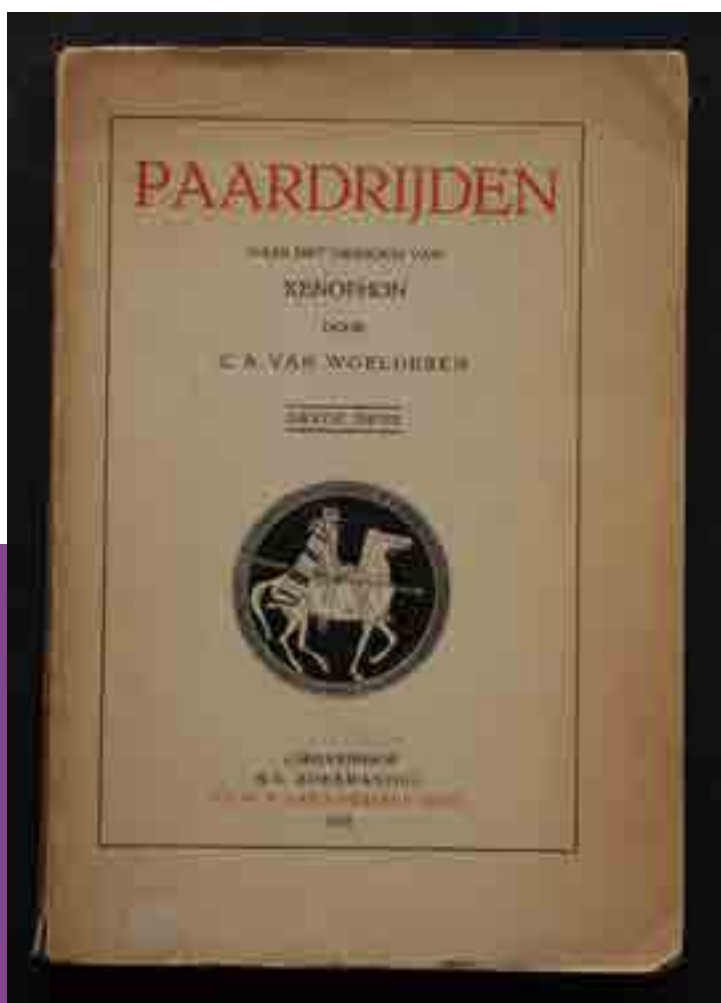
Peri-Hippikes (Περὶ Ἱππικῆς)

Peri-Hippikes wordt beschouwd als het eerste complete hippologische werk dat ooit verscheen. Xenophon was geen paardenarts zoals bijvoorbeeld Apsyrtos zes eeuwen later. Hij schreef *Peri-Hippikes* vooral voor de geïnteresseerde leek, de jonge aristocratische cavalierist die een paard wilde kopen en

behoed moest worden voor onbetrouwbare verkopers.²⁰ De latere werken van grote hippologische / hippiatrische schrijvers in de Renaissance, zoals bijvoorbeeld De Solleysel en De Garsault hadden ook tot doel informatie te verschaffen rondom de aanschaf en het houden van paarden. De verhandeling bestaat uit twaalf hoofdstukken die handelen over selectie, verzorging en training van (leger)paarden.

De eerste helft van de hoofdstukken van het boek gaan louter over het paard: het keuren van veulens, africhten van jonge paarden, kopen van paarden, het paard op stal, de taken van de stalknecht en de behandeling van het paard. De tweede helft betreft meer rijkunstige onderdelen, zoals het opstijgen, de gangen, de hulpen, terreinrijden, de houding van het paard, pronkpaarden en de wapenrusting van ruiter en paard. Xenophon besteedt veel aandacht aan het exterieur van veulens en het volwassen paard. Hij beschrijft de eigenschappen waaraan een ideaal veulen moest voldoen met veel aandacht voor de hoeven. Ook de afwijkingen die niet gewenst waren zoals bijvoorbeeld de aanwezigheid van 'gallen' (vochtbulten) komen aan bod. In feite was dit een soort 'veterinaire aankoopkeuring' *avant la lettre*.

In hoofdstuk IV, deel 2, gaat het kort over het fenomeen ziekten, dat zich in één alinea concentreert: 'Een veilige stal



Afb. 2. Omslag van C.A. van Woelderens, *Paardrijden, naar het Grieksch van Xenophon* (Den Haag 1928)

is niet alleen goed, om het stelen van het voer te beletten, maar om te doen blijken, of het paard wellicht van zijn voer overlaat. Wanneer dit blijkt, dan kan men de gevolgtrekking maken, dat, óf het lichaam wegens volbloedigheid behandeld moet worden, óf wegens krachtloosheid rust noodig heeft, óf de "gerstziekte" of eene andere ziekte het paard besloopen heeft...'.²¹ Xenophon geeft hiermee vier redenen aan van het verschijnsel niet-willen-eten door het paard: 'volbloedigheid, krachtloosheid, gerstziekte of een andere ziekte'. Hij sluit de alinea af met een algemene opmerking over het verschil van het genezen tussen ziekten in een beginstadium ('ziekte in haar begin') en chronische ('ingewortelde') en verkeerdt behandelde ziekten. Enkele interessante bijzonderheden hierover.

1. De zin '... het lichaam wegens volbloedigheid behandeld moet worden...' roept vragen op. Zeker als men deze met Franse vertalingen vergelijkt: Courier maakt er van '...*la bouche est enflée*...' (de mond is opgezwollen) met als noot dat dit een erg bekende aandoening was, genaamd *empas* en die men behandelde met een snede in het gehemelte.²² Cornieu vertaalt met '...*le palais est engorgé*...' (het gehemelte is gezwollen) en corrigeert Courier in zijn noot dat *empas* eigenlijk *lampas* heette, een zwelling van het gehemelte vlak achter de snijtanden.²³ Een recente Franse vertaler, Blaineau, zoekt het probleem ook nog in de mond. '*Trop de sang, qui lui empâte la bouche*...' (teveel bloed dat de mond doet zwellen). Waarom hebben noch Van Woelderens noch sommige Engelse vertalers zoals Cooper en Morgan het over *de mond*?²⁴ Een verklaring is te vinden in de Griekse tekst. Vooraanstaande Franse vertalers, Gail, Courier, Cornieu, en ook Blaineau vielen terug op het woord *stoma* (στόμα, mond).²⁵ Echter de Griekse variant van de tekst waar genoemde Engelse vertalers zich op beriepen liet het woord *sooma* (σῶμα, lichaam) zien.²⁶ Heeft hier ooit een verschrijving plaats gevonden van twee woorden die erg op elkaar lijken? De vertalingen van *sooma hyperaimoun* (σῶμα ὑπεραιμοῦν, een lichaam met teveel bloed) door Van Woelderens ('dat het lichaam wegens volbloedigheid behandeld moet worden'), Cooper ('...*the body through abundance of blood*...') en Morgan ('*too much blood in him*') lijken logischer dan de Franse versies.²⁷ Ene Watson introduceerde zelfs het woord *veterinair* in zijn vertaling ('...*having too much blood in his body, requires veterinary attention, ...*').²⁸ De Duitser Friedrich Jacobs had in 1825, als één van de weinigen, in de gaten dat er twee versies waren met betrekking tot dit woord.²⁹ De 'volbloedigheid' zou kunnen passen in de antieke humorenleer zoals die door Hippocrates van Kos (460-377 v.Chr., een tijdgenoot van Xenophon) zou worden ontvouwd. Het aderlaten zou daarvoor later een therapeutisch hulpmiddel worden.³⁰

2. Dit is het enige moment dat Xenophon in *Peri-Hippikes* een ziekte bij naam noemde. Het Griekse woord *krithiasis* (κριθιασις), gebaseerd op het woord *kritè* (κριθη, gerst), werd door van Woelderens vertaald met 'gerstziekte' en door hem uitgelegd als 'mogelijk koliek'.³¹ Veel bewerkers van *Peri-Hippikes* hebben hun hoofd gebroken over dit woord en gingen verder dan alleen een vertaling. Aristoteles legt *krithiasis* uit als 'het gevolg van afkoelen na het eten van gerst' (gerst was het gangbare paardenvoer bij de Grieken) en Vegetius als 'een

maldigestie ten gevolge van kwalitatief slechte of een overmaat aan gerst'.³² Cornieu vertaalde het simpel als *indigestion d'orge* (gerstindigestie).³³ Cooper c.s. houdt het op *broken windedness* (letterlijk gebroken winderigheid; gaskoliek?).³⁴ Anderson geeft, na *krithiasis* eerst als koliek te hebben bestempeld, later toe meer te neigen naar hoefbevangenheid (laminitis), zoals ook Courier het al vertaalde (*fourbure*).³⁵ Sommige hedendaagse veterinairen gaan ook hiervan uit.³⁶ Echter, de waarheid kan in het midden liggen. Ten gevolge van een overmaat aan gerst of gerst van slechte kwaliteit kunnen door een teveel aan suikers symptomen van zowel koliek als acute hoefbevangenheid tegelijkertijd optreden en op elkaar lijken.³⁷ Cornieu geeft al aan dat gerst vergeleken met haver veel voedzamer was en sneller aanleiding kon geven tot indigestie.³⁸ Dit overziende is de 'gerstziekte' van Van Woelderens eigenlijk een erg goede vertaling zonder invulling van veronderstelde ziektebeelden.

3. Xenophon zag in, dat chronische en verkeerdt behandelde aandoeningen lastiger te genezen zijn dan acute. Hij merkte op dat dit bij zowel de mens als bij het paard gold. Helaas gaf hij geen voorbeelden hiervan. Deze waarneming getuigt van een grondig ziektekundig inzicht.

Veterinair minder relevant in dit artikel is de door Xenophon beschreven rijkunst. We moeten ons realiseren dat er gereden werd zonder zadel, slechts met een soort deken en zonder stijgbeugels. De bitten lagen met zeer scherpe of minder scherpe ringen in de mond. Bovendien werden de paarden bij het poetsen en opzadelen genuilkorfd. De paarden, alleen hengsten, werden voornamelijk in galop bereden, met sporen; de draf was slechts om in galop aan te springen. Merries gebruikte men alleen aangespannen en om mee te fokken. De paarden waren onbeslagen, omdat de Grieken nog geen hoefijzers kenden. De losse teugel, soms abusievelijk geïnterpreteerd als 'gereden met zachte hand', had dus geen contact met de mond waarin het scherpe bit lag. De druk op de mond via de teugels had tot doel het legerpaard te bedwingen en te sturen. Bij hindernissen hield men zich beet aan de manen.³⁹

Xenophon in de veterinaire-historische overzichtsliteratuur

In de veterinaire-historische standaardwerken komen de twee hier beschreven werken van Xenophon op verschillende, soms onjuiste, manieren ter sprake. Leclainche meldde dat Xenophon in *Oeconomikos* vertelt over de fokkerij van paard en hond en dat hij hierin o.a. hun ziektes benoemt. Evenmin citeert hij Xenophon correct met een zin over het effect van castreren van paarden, stieren en honden. Dit blijkt uit een heel ander werk te komen, namelijk *Cyropaedia* (7.5.62). Wel juist is hij bij het noemen van *Peri-Hippikes* als bronvermelding van de aandoening die ook hij 'hoefbevangenheid' noemt.⁴⁰ Karasszon duidt *Hipparchikos* als een algemene titel van Xenophon's werk waaronder de twee verhandelingen over paarden en het werkje over de jacht met honden zouden vallen. Volgens hem gaat het geheel over het houden van, het opvoeden en zo nodig het behandelen van paarden en bloedhonden.⁴¹ Ook J.F. Smithcors haalt alleen Xenophons *Hipparchikos* aan en 'citeert' over wat hij over paarden- en hondenzaken heeft geschreven, ook zonder de juiste twee bronnen



Afb. 3. Een hertenjacht eind 4e eeuw v.Chr., detail van de mozaïekvloer in het Archeologisch Museum van Pella, Griekenland. Bron: Wikimedia Commons

te noemen.⁴² Von den Driesch en Peters besteden in een apart hoofdstukje aandacht aan Xenophon samen met Aristoteles en concluderen terecht dat Xenophon in *Peri-Hippikes* weinig over ziektes heeft geschreven omdat hij als paardentrainer zich daar ook niet erg mee bemoeide.⁴³ Dunlop en Williams, die dachten dat Anabasis een synoniem was voor Xenophon, stellen dat Xenophon 'briljant over het fokken, rijden en trainen van paarden en honden schreef' in *Hipparchikos* en *Cynegeticus*. Zij reppen in het geheel niet over *Peri-Hippikes*. De inhoud van de twee laatstgenoemde werken vatten zij daarentegen wel redelijk uitgebreid samen.⁴⁴ Tenslotte merkt Wester merkwaardigwijs op dat Xenophon '...bekend is geworden door verschillende geschriften, waarvan ons als veeartsen vooral interesseert de Anabasis...'. Een reden hiervoor geeft hij niet. Hij meldt verder dat Xenophon 'ook een werkje over de rijkunst schreef, waarin hij toonde een goed paardenkenner te zijn'. Hij concludeerde verder dat 'overigens de geschriften van Xenophon voor de geschiedenis van de veeartsenijkunde geen waarde hebben!'⁴⁵

Xenophon in de hippologische en hippiatrische literatuur

Peri-Hippikes is door de jaren heen ontelbare keren gekopieerd en in meerdere talen vertaald. Volgens Blaineau zouden er zo'n twintigtal Codices (oude handschriften) van *Peri-Hippikes* zijn.⁴⁶ De eerste vertaling, genaamd *Praefectus equitum*, zou volgens hem dateren van 1437 van Lopus Castelliunculus. In 1516 werd Xenophons gehele oeuvre voor het eerst uitgegeven (Philippe Junte, Venetië). De Neurenbergse humanist Joachim Camerarius (1500-1574) nam *Peri-Hippikes* op in zijn *Hippocomicus* (Tübingen 1539), waarna een vertaling volgde van Melanchthon in 1545 (Basel), alle in het Latijn. Evangelista

Ortense (Venetië (1580) en Marc- Antonio Gandini (Venetië 1588) zette het over in het Italiaans. Opvallend is dat Frederico Grisoni, één van de eerste hippologische schrijvers uit de Vroeg Moderne Tijd, Xenophon niet noemde in zijn *Gli Ordini di cavalcare* (1550).⁴⁷ Engelstalige vertalingen verschenen ook al vroeg en talrijk: onder anderen John Astley (Londen 1584), Richard Berenger (Londen 1771), later van Rev. J.S. Watson (1877), Moris Morgan (Boston 1893) en H.G. Dakyns (Londen 1897). In het Franse taalgebied, waar de hippologie zich in de 18^e en 19^e eeuw verder ontwikkelde, kunnen we noemen Dupaty de Clam (1771), Jean-Baptiste Gail (1794), Paul-Louis Courier (1807), baron de Curnieu (1840) en Delbecque (1950) en recent Alexandre Blaineau.⁴⁸

De Franse hippologen en hippiaters uit de 18^e en 19^e eeuw berichtten wisselend over de paardenwerken van Xenophon. Jacques de Solleysel (1617-1680) roemt Xenophon in zijn *Le Parfait Maréchal*.⁴⁹ De la Guérinière (1688-1751), veelal beschouwd als dé grondlegger van de moderne rijkunst, rept met geen woord over Xenophon in zijn *Ecole de cavalerie*.⁵⁰ De la Guérinière bouwde de harmonieuze samenwerking tussen paard en ruiter, die Xenophon al beschreef, wel verder uit. De bidden werden vriendelijker, het rijzadel, met stijgbeugels, werd verbeterd en de paarden werden beslagen. Claude Bourgelat, oprichter van de eerste veeartsenijscholen, had evenmin als de la Guérinière niet veel op met Xenophon en alle andere schrijvers uit de 'donkere eeuwen' van de Oudheid die over paarden schreven.⁵¹ In een beetje zich zelf respecterend hedendaags paardenboek waar de hippologische geschiedenis wordt geduid, worden meestal *Peri-Hippikes* en *Hipparchikos* van Xenophon samen genoemd.

Xenophon in de kynologische en hondengeneeskundige literatuur

Naast de diverse vertalingen van *Kynegeticos* die er bestaan, komt Xenophon in de moderne kynologische literatuur opvallend weinig voor.⁵² Er bestaat ook veel minder literatuur over de geschiedenis van het gebruik van de hond vergeleken met die van het paard. Mégnin schreef in zijn vroeg kynologische werk wel over het gebruik van honden voor de jacht in de Oudheid, maar verder niet in detail.⁵³ Ook Stonehenge (synoniem voor J.H. Walsh) negeerde Xenophon.⁵⁴ In een standaardwerk van een van de eerste Nederlandse kynologen, Graaf van Bylandt, kwam Xenophon niet aan bod, maar Toepoel en Van Rheenen noemen in hun Encyclopedieën de schrijver en zijn Jagershandboek, zoals Van Rheenen het werk betitelt, wel degelijk, zij het kort.⁵⁵ Boor-van der Putten tenslotte citeerde Xenophons *Kynegeticos* in de veterinaire geschiedenis van de hond correct.⁵⁶

Nabeschouwing

Xenophon heeft met de twee in dit artikel beschouwde werken mede een zaadje geplant in de aarde van de veterinaire geschiedenis. Bij nadere bestudering bleken toch meer veterinair-relevante aspecten beschreven te zijn dan algemeen bekend is. Het feit dat hij over de jacht met honden en het paardrijden schreef was al bijzonder. In de Oudheid zijn geen vergelijkbare schrijvers bekend die zoveel aandacht besteedden aan zowel jachthonden als het houden en berijden van paarden. En hij deed dat als een van de

eersten ooit. Een saillant detail, veterinair gezien, was, om te beginnen, dat Xenophon Asklepios noemt, naar wie de slangenstaf genoemd is die later het symbool zou worden van de (dier)geneeskunde (*Kynegetikos*, hoofdstuk één). Opmerkelijk is verder dat in beide werken hoofdstukken voorkomen met fragmenten die vanuit veterinair perspectief erg interessant zijn. Bij het beschrijven van zowel de jacht als het paardrijden zag hij er namelijk het nut van in om de daarbij gebruikte honden en paarden gezond te houden. Ondanks dat hij nauwelijks ziektes bij de naam noemde (éénmaal), kregen de goede en slechte eigenschappen bij aanschaf, de gezondheid en het voorkómen van ziektes van hond en paard de aandacht. Wat dat betreft zijn er grote overeenkomsten tussen beide werken. Tegenwoordig zou men zeggen dat de inhoud met name ging over adviezen over de geschiktheid van het dier voor het te gebruiken doel en de daarbij behorende ziektepreventie. Maar ook de meer strikt 'veterinaire' aandachtsgebieden kwamen aan bod: de fertiliteit en opfok van pups bij de honden en, in één belangrijke alinea, bij de paarden het fenomeen van ziekte in relatie met het weigeren van voer. Ook het opmerken van het verschil in acute en chronische pathologie in relatie met genezing was in het kader van het veterinair perspectief een belangrijke waarneming. Via Leclairinche kwamen we er achter dat Xenophon in het hier verder niet behandelde *Cyropaedia* over castratie bij drie diersoorten (paard, rund en hond) heeft geschreven met de invloed daarvan op het gedrag. Een puur veterinair onderwerp. Hij ontkende dat eunuchen zwakkelingen waren net zo min als de drie diersoorten dat waren na castratie.⁵⁷ Tenslotte mag niet onvermeld blijven dat Xenophon mogelijk de eerste in de geschiedenis was die schreef over een dierlijke kruising tussen niet verwante diersoorten, namelijk die tussen vos en hond. Later, tot in de 18^e eeuw, zouden nog vele schrijvers dit soort 'waarnemingen' hierover op papier zetten. Al met al levert Xenophon in *Kynegetikos* en *Peri-Hippikes* voldoende materiaal om te kunnen spreken van veterinaire relevantie. In feite staat de *Kynegetikos* voor de kynologie en 'hondengeneeskunde' hiermee op gelijke hoogte met de *Peri-Hippikes* zoals die voor de hippologie en hippiatie geldt. Beide vormen een bescheiden fundament voor de zich veel later ontwikkelende literatuur van de honden- respectievelijk paardengeneeskunde. Wat betreft de hond zou het, na het Middeleeuwse *Le Livre de Chasse* van Gaston Phébus (1331-1391), tot diep in de 19^e eeuw duren tot de literatuur over honden(geneeskunde) zich verder echt zou ontwikkelen. Dit in tegenstelling tot de hippologische en hippiatrische werken die vanaf de late Middeleeuwen tot diep in 18^e eeuw in groten getale zijn gepubliceerd. Concluderend kan gesteld worden dat Xenophon wel degelijk enige aandacht heeft besteed aan veterinaire aspecten van de honden- en paardenhouderij rond de 4^e eeuw v.Chr.. Daarmee verdient Xenophon een prominentere plaats in de veterinaire geschiedenis dan nu het geval is.

Noten

- Zowel het woord *Peri-Hippikes* als het woord *Hipparchikos* hebben te maken met het Griekse woord *hippos* (ἵππος), paard. *Kynegetikos* (Κυνηγετικός) is afgeleid van het Griekse woord *kunègetès* (κύν-ηγέτης) = honden drijver, jager. In beide woorden zit de stam van het woord *kuon* (κῠων, κῠνος), hond. Vandaar ook het woord kynologie. <https://logeion.uchicago.edu>. J. Mehler, *Mehler Grieks Woordenboek* (Rotterdam 1937).
- J.K. Anderson, *Xenophon* (New York 1974); R. van der Molen, *Honden bij de Grieken en Romeinen* (z.p. 2009) 239-242.
- J. Eysten, kapitein der Artillerie, schreef in 1910 in *Mavors*, een maandschrift voor officieren, van reserve, militie, land weer en weerbaarheid, in drie delen een Nederlandse zeer korte, gedeeltelijke vertaling van *Hipparchikos*.
- R. van der Molen, *Honden*, 243-310.
- C.A. van Woelderens, *Paardrijden naar het Grieksch van Xenophon* (Den Haag 1928).
- R. van der Molen, *Honden*, 235.
- Ibidem, 243-244.
- Ibidem, 286. Castorische honden waren volgens Van der Molen waarschijnlijk dezelfde als de Laconische honden. Laconië is een landstreek waarin de stad Sparta ligt.
- Henry George Liddell en Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*. <http://www.perseus.tufts.edu> Alopes, Gr. (Ἄλοπιξ) = vos; *Vulpes vulpes* = Latijnse naam voor gewone vos. Het woord alopecia (kaalheid) is van het Griekse woord 'vos' afgeleid, waarschijnlijk omdat vossen erg vaak kaal waren ten gevolge van schurft.
- De bedoelde andere oorzaken dan alleen het chromosomen-aantal zijn prezygotische en postzygotische barrières. Zie hiervoor ook: P.E.J. Bols en H.F.M. De Porte, 'Le jumart: myth or mystery in animal reproduction?' *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 85 (2016) 244.
- H.G. Dakyns (trans.), *Cynegeticus, on hunting with dogs*. By Xenophon (1897, Fascimile New York 2017) 12.
- Bols en De Porte, 'Le jumart', 237-244; Jean Pierre Buc'hoz, *Traité de l'éducation des animaux, qui servent d'amusement à l'homme* (Parijs 1780).
- Van der Molen, *Honden*, 241.
- Aconitine is een zeer giftig alkaloïde afkomstig van het plantengenus *Aconitum* (Monnikskap), behorende tot de orde Ranunculaceae, de ranonkelfamilie.
- Myopie kan tegenwoordig bij de hond gediagnosticeerd worden door middel van gespecialiseerd oogheelkundig onderzoek met behulp van zgn. skiascopie (ejt). Misschien bedoelde Xenophon met *myoop* slechts dat het gezichtsvermogen van deze honden slecht ontwikkeld leek (ejt).
- Van der Molen, *Honden*, 276.
- Tegenwoordig zou gedacht kunnen worden bij pups van wie de pootjes in de groei krom groeien aan: hypovitaminosis D (Engelse ziekte), Hypercalcinosis, Radius Curvus Syndroom, Chondrodysplasie etc.
- Van der Molen, *Honden*, 285.
- Ibidem, 286.
- Anderson, *Xenophon*, 186.
- Van Woelderens, *Paardrijden*, 15.
- P.-L. Courier, *Du Commandement de Cavalerie et de L'Équitation* (Parijs [1813]).
- Le Baron de Curnieu, *De l'Équitation par Xénophon* (Parijs 1840) 45, 204. De Solleysel beschreef 'Lampas' al in zijn *Le parfait Maréchal* als 'een knobbel in het gehemelte'.
- A. Cooper c.s., *The whole works of Xenophon* (Londen 1837) 719.

- 25 Baron du Cornieu, *De l'Équitation*, 204; Alexandre Blaineau, *Xénophon, L'intégrale de l'oeuvre équestre* (z.p. 2011) 155.
- 26 Xenophon, *On the Art of Horsemanship*. <http://www.perseus.tufts.edu>.
- 27 M. Morgan, *The art of Horsemanship* (New York 2006) 28.
- 28 J.S. Watson, *Xenophon's minor works* (Londen 1877) 276.
- 29 F. Jacobs, *Xenophon's Buch über die Reitkunst* (Gotha 1825) 20. Hij schreef in een noot: 'sooma (σωμα) Camerars und andrer Verbesserung statt stoma (στομα)...' Dit zou betekenen dat het verschil in tekst al sinds Camerarius opgemerkt zou zijn (zie paragraaf 'Xenophon in de hippologische literatuur').
- 30 L. Devriese, H.F.M. De Porte en P.E.J. Bols, Aderlatingen en etterdrachten verdrijven het 'kwaad' uit het lichaam, *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 84 (2015) 101-109.
- 31 Van Woelderens, *Paardrijden*, 14-15. Van Woelderens citeerde Apsyrtus: 'De hier bedoelde ziekte was het gevolg van te spoedig voeren van een paard, nadat het zwaar vermoeid was. Als kenteken vermeldt hij dat de buik opzet, dat het de benen niet kan buigen, zich niet kan verroeren, dat het gaat liggen en geen voer wil eten'.
- 32 A. Baranski, *Geschichte der Thierzucht und Thiermedizin im Altertum* (Wenen 1886) 39.
- 33 Baron de Cornieu, *De l'Équitation*, 45.
- 34 Cooper et al, *The whole works*, 719-720.
- 35 J.K. Anderson, *Ancient Greek Horsemanship* (Berkeley 1961) 207.
- 36 H. Heymering, 'Historical perspective of laminitis', In: *Veterinary Clinics of North America: Equine Practice. Advances in Laminitis, Part 1, Vol. 26, No. 1, April 2010*, 1-11.
- 37 Mondelinge mededeling. Drs S. Frietman, paardenarts, Diplomate ECVS.
- 38 Cornieu, *De l'Équitation*, 205.
- 39 Anderson, *Xenophon*, 188-189.
- 40 E. Leclairche, *Histoire de la Médecine vétérinaire* (Toulouse 1936) 44.
- 41 D. Karasszon, *A Concise history of veterinary medicine* (Budapest 1988) 71.
- 42 J.F. Smithcors, *The Evolution of the Veterinary Art* (Kansas City 1957) 54-55.
- 43 A. von den Driesch & J. Peters, *Geschichte der Tiermedizin* (Stuttgart 2003) 28-29.
- 44 R.H. Dunlop & D.J. Williams, *Veterinary Medicine, an illustrated history* (St. Louis 1996) 151.
- 45 J. Wester, *Geschiedenis der veeartsenijkunde* (Utrecht 1939) 9.
- 46 Blaineau, *Xénophon*, 63.
- 47 Ibidem.
- 48 E. Saurel, *Histoire de l'équitation* (z.p. 1971) 140.
- 49 J. de Solleysel, *Le Parfait Maréchal* (Paris 1763) Tome II, 54.
- 50 F.R. de la Guérinière, *École de Cavalerie* (Parijs 1733).
- 51 C. Bourgelat. *Éléments d'Hippiatrique*. (Lyon 1751) IX-X.
- 52 Van der Molen, *Honden*, 310.
- 53 P. Mégnin, *Le Chien, histoire, hygiène, médecine* (Parijs 1883) 10.
- 54 Stonehenge (pseudoniem voor J.H. Walsh), *The Dog, in health and disease* (Londen 1859).
- 55 H.A. graaf van Bylandt, *Hondenrassen. Deel I en II*. (z.p. 1904); P.M.C. Toepoel, *Hondenencyclopedie* (Amsterdam 1968) 17; Jan van Rheenen, *Encyclopedie voor de honden liefhebber* (Helmond 1974) 428.
- 56 I.M.E. Boor- van der Putten, *75 Jaar Geneeskunde van Gezelschapsdieren in Nederland* (Utrecht 1986) 10.
- 57 Eunuchen zijn gecastreerde jongemannen.

Simon van Athene, Over het uiterlijk en het beoordelen van paarden

De eerste Nederlandse vertaling van het enige overgeleverde fragment

Diverse schrijvers uit de Oudheid, zoals onder anderen Xenophon, spreken over ene Simon (van Athene) die een verhandeling over paarden geschreven zou hebben. Van zijn werk is door de eeuwen heen niets overgeleverd, totdat de Franse arts-hellenist Charles Victor Daremberg (1817-1872) in 1853 het enige tot nu toe bekende werk van Simon als manuscript van circa 600 woorden vond in de bibliotheek van het Emmanuel College in Cambridge (GB). Van dit vroegst bekende hippologische werk uit de Griekse oudheid bestaat, voor zover na te gaan, geen Nederlandse vertaling. Op basis van een Griekse tekstversie uit 1912 van het overgeleverde werk van Simon van Athene is hier een poging gedaan dit fragment voor het eerst in het Nederlands te vertalen.

Wie was Simon van Athene?

Simon van Athene zou in de 5^e eeuw v.Chr. hebben geleefd, dus vlak vóórdat Xenophon (430-355) leefde. Er is buitengewoon weinig van hem bekend. Hij behoorde zeer waarschijnlijk tot de Hippeis, de ruitery van Athene, en zou een Hipparch, aanvoerder van de ruitery, geweest zijn samen met ene Panaitios. Eén van deze twee zou hebben deelgenomen aan de slag bij Solygeia (425 v.Chr.).¹ Volgens Xenophon zou er een metalen standbeeld van een paard in het Eleusinion te Athene door hem zijn opgericht met op het voetstuk ingebeeld Simon's 'eigen daden'.² Volgens Hierokles, een schrijver over paardengeneeskunde uit de 4e eeuw na Chr., zouden in dit standbeeld de principes van de rijkunst gegraveerd zijn met daarbij behorende afbeeldingen. Het feit dat er een paardenstandbeeld door hemzelf was opgericht gaf al aan dat hij een bekend (paarden)man was. Dit Eleusinion was de Atheense kleinere pendant van een dergelijk Heiligdom in Eleusis gewijd aan Demeter en Kore, respectievelijk godin van de landbouw en godin van het dodenrijk en de lente. Het zou aan de

Abstract

Simon of Athens, About the exterior and the judging of horses. The first Dutch translation of the only survived fragment

Simon of Athens (5th century BCE?) was the first whose writings about horses and horsemanship in ancient Greece have been handed down. He or his work were named and quoted by Pliny, Xenophon and others. Only one fragment of his work was discovered in 1853 in the library of a College in Cambridge by Charles Daremberg, a French philologist. The text deals about the exterior of a horse. In this article the first Dutch translation, as far as known, is made of the oldest Greek work on horses.

westhelling van de Akropolis zijn gelegen ten oosten van de Panatheense weg. De Atheense ruitery hield hier feestelijke rijtoeren. Van het beeld zijn geen resten meer over. Een reliëf van dit standbeeld zou nu deel uit maken van een particuliere collectie.³

Auteurs die het werk van Simon van Athene hebben vermeld

Plinius de Oudere (23 of 24 - 79 na Chr.) noemde Simon van Athene 'de eerste die over paardrijden schreef'.⁴

In de Soeda, een circa 30.000 artikelen tellend Grieks lexicon dat uit de middeleeuwen bewaard is gebleven, wordt het vermeende werk van Simon van Athene *hippiatrikon* en *hipposkopion* genoemd en zelfs nog een derde 'verhandeling over dezelfde dieren'. Maar ook hier is geen duidelijkheid over het feit of dit verschillende of dezelfde werken zijn.⁵ De genoemde titels zouden er op wijzen dat het werk (de werken) van Simon ook veterinair getint was (waren).

Xenophon schreef in zijn *Peri-Hippikes* dat het werk van Simon van Athene 'over paardrijden' (*peri-hippikes*) ging, maar of hij hiermee dan ook een titel van diens werk bedoelde lijkt niet zo waarschijnlijk. Xenophon haalde hem in totaal drie maal aan in zijn boek. In hoofdstuk 1,1 van *Peri-Hippikes* schreef hij: 'Nu heeft ook wel Simon over paardrijden geschreven, de man, die ook het metalen paard in de nabijheid van het Eleusinion te Athene gewijd heeft en op het voetstuk zijne daden heeft laten inbeitelen, maar toch schrappen wij niet datgene uit onze geschriften, waarin wij volkomen met hem overeenstemmen...; en wat hij verder onvermeld gelaten heeft, zullen wij trachten duidelijk te maken' (vert. Van Woelderden).⁶

Eveneens in hoofdstuk 1 (1,3) citeerde hij Simon van Athene als het gaat over de kwaliteit van hoeven: 'En Simon zegt, dat paarden met goede hoeven kenbaar zijn door de klank en dat zegt hij heel terecht, want de holle hoof klinkt op de grond als een cymbaal'.⁷ (zie ook De tekst, hoofdstuk 5) (afb. 1). Tenslotte in hoofdstuk 11,6 gaat het over het belonen en het

^a Drs. E.J. Tjalsma, Dierenarts voor gezelschapsdieren te Emmeloord.
E-mail: ejtjalsma@dierenklinikemmeloord.nl

dwingen van een paard. 'Want, wat een paard gedwongen doet, zoals Simon ook zegt, doet een paard niet bewust...'.⁸ Julius Pollux, een Griekse lexicograaf uit de 2^e eeuw voor Chr., noemt in zijn *Onomastikon*, een naar onderwerp ingerichte soort encyclopedie, Simon van Athene vier maal met onder meer een citaat over de bewegingen van een paard: '...en dit is van Simon: een paard kan goed rennen, als het de ledematen weinig opheft'.⁹ En een ander citaat van Pollux over Simon over de (niet bestaande) onderooglidharen van een paard, die de Atheense schilder Mikon (ca 460 v.Chr) zou hebben geschilderd: 'Daarom beschuldigde Simon Mikon van onwetendheid, omdat hij onderste ooglidharen op de tekening van een paard had gezet'.¹⁰

Hierokles schreef over hetzelfde onderwerp: '... Mikon, die dacht dat de onderste oogleden haren hadden, die de Grieken wimpers noemen. Maar Simon gaf hém in ieder geval de schuld omdat hij hem van deze onwetendheid beschuldigde'.¹¹

Tenslotte staat in de Soeda onder het mysterieuze lemma *Trillè* een opmerkelijke omschrijving: '*Trillè* (τριλλή): wat betekent dit? Want het is beschreven in *hippiatrikon* van Simon van Athene, over de kenmerken van bloedvaten: dat er twee vaten zijn die van de *trillè* komen'.¹² Dit is de enige plek waar Simon van Athene over inwendige anatomie zou hebben geschreven. Echter volgens Anne McCabe is 'deze passage van Vegetius, en zonder twijfel onterecht toegeschreven aan Simon van Athene'.¹³

De tekst

Simon van Athene heeft zijn werk over paarden waarschijnlijk rond 450 v.Chr. geschreven. Het door Daremburg gevonden manuscript in Cambridge stamt waarschijnlijk uit de 12^e of 13^e eeuw en staat bekend als Codex Cantabrigiensis, Bibl. Coll.

Emmanuel 3,19. Er zou ook een manuscript van Simon van Athene zijn gevonden in de bibliotheek van het Brits Museum, in Codex Sloanianus 745, oftewel genaamd Codex Londinensis. Deze Codex zou stammen uit de 13^e of 14^e eeuw.¹⁴ Over deze Codex heb ik verder geen gegevens kunnen vinden. De hier gebruikte Griekse tekst van Simon van Athene is de versie uit *Xenophontis scripta minora* van Franciscus Ruehl en is gebaseerd op de Codex uit Cambridge.¹⁵ Om de tekst beter te begrijpen en te vertalen zijn drie vertalingen van moderne talen naast de Griekse tekst gelegd: een Franse vertaling van Alexandre Blaineau in *L'intégrale de l'oeuvre équestre*, een Engelse vertaling van Frederick Smith uit zijn *The early history of veterinary literature and its British development* en een Duitse vertaling van Klaus Widdra in *Xenophon Reitkunst*.¹⁶ Aanvullend werd de vertaling door Ménard van twee specifieke anatomische begrippen gebruikt.

Een probleem met het vertalen van dit soort hippologische teksten uit de oudheid is, zoals ook bleek bij sommige vertalingen van *Peri-Hippikes* van Xenophon, dat óf de tekst wordt vertaald door een classicus met weinig kennis van paardentenen of door een hippoloog met weinig letterkundige kennis van het Grieks. In dit artikel betreft het een vertaling in het Nederlands door een veterinaire, de schrijver van dit artikel, met slechts uiterst basale kennis van het Grieks, waarbij de vertalingen in de moderne talen tot hulp waren. Een classicus was uiteindelijk zo vriendelijk om zich over de uiteindelijke vertaling te buigen en heeft waar nodig op details gewezen. Het fragment van Simon van Athene gaat voornamelijk over (de beoordeling van) het uiterlijk van het paard, dat waarschijnlijk kleiner was dan het gemiddelde huidige paard (afb. 2). Een verdere inhoudelijk beoordeling van de tekst en een vergelijking met (het eerste hoofdstuk) van de tekst van *Peri-Hippikes* van Xenophon valt buiten het bestek van deze publicatie.



Afb. 1. Griekse cybaal rond 5e tot 4e eeuw v.Chr. (bron: Wikimedia Commons)



Afb. 2. Griekse benamingen van het uiterlijk van een paard uit de antieke tijd. Bron: Bibliotheca Augustana (https://www.hs-augsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_ante05/Simon/sim_hipp.html)

ΣΙΜΩΝΟΣ ΑΘΗΝΑΙΟΥ,
ΠΕΡΙ ΕΙΔΟΥΣ ΚΑΙ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΙΠΠΩΝ

1. Δοκεῖ μοι περὶ ἰδέας ἰππικῆς δεῖν πρῶτον, < εἰ τις > επιθυμῆσαι εἰδέναι καλῶς τοῦτο το μάθημα, τὴν πατρίδα γινώσκῃν <δῆλον> ὡς ἔστιν ...κατὰ γε τὴν Ἑλλάδα χώραν κρατίστη ἢ Θετταλία.
2. Τὸ δὲ μέγεθος τρία τῶν ὀνομάτων ἐπιδέχεται μέγα, μικρόν, εὐμέγεθες, ἢ εἰ βούλει σύμμετρον, καὶ δῆλον ἐφ' οὗ τῶν ὀνομάτων ἀρμόσει ἕκαστον. κράτιστον δὲ ἐν παντὶ ζῳίῳ ἢ συμμετρία.
3. Χρόαν δὲ οὐκ ἔχω ἵππων ἀρίστην (ἀρετὴν) ὀρίσαι. δοκεῖ δὲ μοι ὁμως < χαίτη >, ἥτις ὁμόχρους ἐστὶν αὐτῇ ἑαυτῇ ὄλην καὶ εὐθριξ μάλιστα, ἀρίστη εἶναι ὡς ἐπὶ πολλῷ <καὶ > (ἢ) ἢ πορρωτάτω ὄνου καὶ ἡμίονου.
4. Ὁ δὲ οὐδενὸς εἰς διάσκεψιν ἔλαττον, δεῖ τῶν ἵππων ἄνω μὲν εἶναι βραχύν, κάτωθεν δὲ μακρόν, οἷον ἀπὸ μὲν τῆς ἀκρωμίας ἐπὶ τὰ ἰσχία βραχύν τὸ χωρίον ἔχειν, ἀπὸ δὲ τῶν ὀπισθίων μηρῶν ἐπὶ τὰ ἔμπροσθεν μακρόν ὡς πλεῖστον. εἶτα εὐποδα <δει> εἶναι.
5. Ὅπλη μὲν οὖν ἀγαθὴ ἵπποι [ἀγαθὸν] καὶ τὰ τοῦ ἵππου σκέλη ἔλαφρά καὶ εὐφοροὶ καὶ μήτε πλατέα μήτε ὑψηλὰ ἄγαν, <εἰ δὲ ἡ σαρκοῦ μὲν> ὀλίγον, δὲ τὸν ὄνυχον παχύν ἔχει. ἔστι δὲ αὐτοῦ τεκμήριον καὶ ὁ ψόφος τῆς ὀπλῆς τῆς ἀγαθῆς κυμβαλίζει γὰρ ἢ κοίλη μᾶλλον ἢ ἢ πλήρης καὶ σαρκώδης. τὸ δὲ μετακύνιον ἔχεται ὑγρόν, κυνοβάτης δὲ μὴ ἔστω. δασέα δὲ καὶ <τα> παρὰ τὰς κνήμας ἔχεται <καὶ > τὰ περὶ τὴν περόνην [ἰσχία] καὶ τὴν κνήμην <ἰσχια> καὶ νευρώδη καὶ ἄσαρκα ὡς μάλιστα ἄχρι τοῦ γόνατος, τὰ δὲ ἄνωθεν τούτου καὶ σαρκωδέστερα καὶ ἰσχυρότερα.
6. Τὴν δὲ διάστασιν τοῖν σκελοῖν ἔχεται ὡς μεγίστην. < ὑπαρξῆσαι γὰρ αὐτῷ δια πλεῖστον τὰ σκέλη ριπτῆν > ..τὰ δὲ στήθη μὴ στενὰ ἔχον λίαν, μηδὲ πλατέα ἄγαν καὶ τὴν ὠμοπλάτην ὡς μεγίστην καὶ πλατυτάτην, τὴν δὲ μασχάλην μικράν <ἀριστος ἀν εἰ>. τὸν (δε) αὐχένα καὶ τὴν προτομήν ὀρθὰ ἔχεται, μὴ τὴν ἔκφυσιν ἀνάσιμον εἰς (δε) τὴν ἀκρωμίαν ὡς παχυτάτην καὶ πλατυτάτην. παρὰ δὲ τὴν σιαγόνα ὁ αὐχὴν ἔστω λεπτός, ὑγρός, ἀνάσιμος εἰς τοῦπισθεν, πάλιν δὲ ἐκ τοῦ λεπτοτάτου εἰς τὰ πρόσθεν κατακαμπτέσθω.
7. Καὶ τὴν κεφαλὴν προαγέτω (δε) καὶ μὴ βραχὺς ἔστω ὁ αὐχὴν, τὴν δὲ κορυφὴν ὑψηλὴν ἔχεται, ἢ δὲ κεφαλὴ ἐπισημότατη (εἶστω) (καὶ) ἔλαφρά. τὴν δὲ μυκτῆρε (δει εἶναι) ὡς μεγίστω, τὰς δὲ γνάθους μὴ παχείας καὶ ὁμαλὰς πρὸς ἀλλήλας, τὴν δὲ ὀφθαλμῶ μεγάλω, ἔξω δὲ ὡς μάλιστα (κειμενω) καὶ ἰδεῖν λαμπρῶ, τὰ δὲ ὄτα μικρὰ καὶ τοὺς ὀδόντας, τὴν δὲ σιαγόνα ὡς μικροτάτην, τὰ δὲ μετὰ τὸν αὐχένα καὶ τῆς σιαγόνας ὡς λαγαρότατα.
8. Τὴν δὲ ἀκρωμίαν ὡς μεγίστην <εχετω> καὶ τὴν ῥάχιν, τὰς δὲ πλευρὰς πλατυτάτας καὶ καθειμένους κάτω, τὴν δὲ ὀσφὺν ἔχετω ὑγρὰν (γνοίη δ' ἄν τις τὴν ὑγρὰν, εἰ μὴ ἐν ἀμφοῖν τοῖν

DOOR SIMON VAN ATHENE,
OVER HET UITERLIJK EN HET BEOORDELEN VAN PAARDEN

1. Het lijkt mij allereerst dat men voor het uiterlijk van het paard, als men het goed wil beoordelen, het land van herkomst moet kennen, zoals voor Griekenland Thessalië de beste landstreek is.
2. Aan de lichaamsgrootte geven we drie omschrijvingen: groot, klein, met een goede grootte of, zo men wil, in proportie. Het is duidelijk dat deze omschrijvingen voor zich zelf spreken. Belangrijk is dat voor elk dier geldt dat het goed geproportioneerd is.
3. Op grond van de haarkleur kan ik niet over de kwaliteit van paarden oordelen. Echter mij lijken effen gekleurde [paarden] en die de meest volle vacht hebben de beste en welke het meest [qua kleur] verschillen van de ezel en het muilnier.
4. En, belangrijk voor het beoordelen, het paard moet van boven kort en van onder lang zijn, dat wil zeggen dat de afstand tussen de schoft en het kruis bij hem kort moet zijn en die tussen de voor- en achterbenen zo lang mogelijk moet zijn. En vervolgens heeft het goede benen.
5. Een goede hoef voor een paard is licht en goed dragend en niet te breed of te hoog, en verder weinig vlezig, maar heeft een harde hoornschoen. De klank zelf van de hoef is het bewijs dat het een goede hoef is, want een holle hoef klinkt meer als een cymbaal dan een volle of vlezige hoef. Het kootgebied moet soepel zijn en de stand niet te week.¹ Langs de pijpbeenderen moet het dichtbehaard zijn in het gebied bij het griffelbeen² en het pijpbeen moet zoveel mogelijk pezig en droog zijn tot aan de voorknie, maar het gebied daarboven sterker gespierd.
6. De afstand tussen de dijnen moet zo groot mogelijk zijn. En de borst moet niet te smal zijn en ook niet te breed en de schouderbladen zo ruim en breed mogelijk; de elleboog klein. De onder-hals en de nek moeten recht omhoog staan. De hals-aanzet moet niet afgebogen zijn, maar naar de schoft toe zo dik en breed mogelijk zijn. Bij de onderkaak moet de hals smal, buigzaam zijn en naar achteren opgetrokken, om vanuit het dunste deel naar voren af te buigen.
7. Het hoofd moet voor op de hals staan, die niet te kort moet zijn en de kruin moet hoog gedragen worden. Het hoofd moet sprekend zijn en rank. De neusgaten moeten zo breed mogelijk zijn, de kaken niet te dik maar gelijk aan elkaar, de ogen groot en zo geprononceerd en helder mogelijk; de oren klein net zo als de tanden. De onderkaak zo klein mogelijk en de ruimte tussen de hals en de onderkaak moet zo diepliggend mogelijk zijn.
8. Het heeft een zo groot mogelijke schoft, net zo moet de rug goed ontwikkeld zijn. De borstkas zo groot en diep mogelijk, de lendenen soepel (men herkent de lenigheid

σκελοῖν σταίη, ἀλλ' ὡς τὰ πολλὰ εἰς τὸ ἕτερον μεταβαίνοι τοῖν ὀπισθεν σκελοῖν) τὸ δὲ ἰσχίον μέγιστον καὶ πλατυτάτον, τὴν δὲ λαγὸνα ὡς μικροτάτην (αἱ πλευραὶ καὶ αὐταὶ ἔστωσαν πλατεῖαι καὶ τὸ ἰσχίον μέγα - μικρότατον δὲ καὶ ἀσθενέστατον τοῦ ἵππου ἢ σιαγονα).

9. Τὰ δὲ μηρία δει μὴ σαρκώδη εἶναι, τοὺς δὲ ὄρχεις ἐχέτω μικροῦς, τὸ δὲ μεταξὺ τῶν μηριαίων μὴ μετέωρον ἐχέτω μηδὲ πλήρες, ἀλλ' ὀλίγον ευκολοτερον. καὶ τὴν ἔδραν ὡς μικροτάτην καὶ ὡς πορρωτάτω <τοῦ> ἰδεῖν. τὴν δὲ κέρκον μετέωρον ἐχέτω καὶ ἐκ τῶν σχιων δασεῖαν καὶ μακράν.
10. Περὶ μὲν οὖν εἶδους ἵππων ταῦτα καὶ ὅτι ὁ μὲν ἅπαντα ταῦτα μάλιστα ἔχων ἄριστος, δεῦτερος δὲ ὅς τὰ τούτων ἔχει πλείστα. ὡς γὰρ κέκτηται πλείστα, τοσαῦτω μεγίστας ὠφελείας παρέχεται.
11. Ἐλκεται δὲ πῶλος ἐκ τῶν πωλίων διέτης. περὶ τοῦτον τὸν χρόνον βάλλει τοὺς πρώτους ὀδόντας τριακοντάμηνος γεγονώς, τοὺς δευτέρους δὲ ἐνιαυτῶι ὕστερον καὶ τοὺς τελευταίους ἐτέρωι ἐνιαυτῶι καὶ ἐν ἐλάττονι χρόνωι. ἀκμαῖος <δε> αὐτὸς ἑαυτοῦ γίγνεται εἰς τε ποδώκειαν καὶ ἰταμότητα ἔργων ἐξέτης γεγονώς.

als het paard niet op beide achterbenen staat, maar zijn gewicht vaak van het ene naar het andere achterbeen verplaatst). Het kruis zo groot en breed mogelijk en de flank zo klein mogelijk (de ribben zelf moeten breed zijn en het kruis groot, de flank van het paard zo klein en zo gevoelig mogelijk).

9. De dijen mogen niet vlezig zijn, de testikels klein. De ruimte tussen de dijen moet niet hoog of te vol zijn, maar meer enigszins gewelfd. De anus klein en zo diepliggend mogelijk. Het draagt de staart zo hoog mogelijk, en vanaf het kruis dichtbehaard en lang.
10. Dit alles over het uiterlijk van paarden. We voegen hieraan toe dat het paard dat precies aan deze eisen voldoet het beste is en daarna het paard wat het meest hierop lijkt. Want als hij [hiervan] het meeste heeft, des te beter kan het zeer goede diensten bewijzen.
11. Een veulen wordt op tweejarige leeftijd uit de groep veulens gehaald. Rond deze periode, als het dertig maanden oud is, verliest het zijn eerste [paar] melktanden en een jaar later [zijn] tweede en nog een jaar later [zijn] laatste paar en ook in mindere tijd. Als het zes jaar oud is bereikt het de top van zijn kunnen, wat betreft snelheid en uithoudingsvermogen.

[] = toegevoegd door vertaler

Veel dank is verschuldigd aan dr. G. Jonkers, classicus, voorheen verbonden aan het Gymnasium Celeanum te Zwolle voor het letterkundig beoordelen van de vertaling.

Noten

- 1 G.R. Bugh, *The Horseman of Athens* (Princeton 1988) 91.
- 2 C.A. van Woelderens, *Paardrijden* ('s Gravenhage 1928) 1.
- 3 A. Koolen, *Of Horses And Men. Developments in Greek Cavalry Training and Warfare (550-350 BC) with a Focus on Athens and Xenophon*. Diss. (Nijmegen 2012) 12.
- 4 J. Bostock, *Pliny the Elder. The Natural History* (London 1855) 34.19.76.
- 5 Soeda: alpha 4739, kappa 1621.
<https://www.cs.uky.edu/~raphael/sol/sol-html/>
- 6 Van Woelderens, *Paardrijden*, 1-2.
- 7 Ibidem, 3.
- 8 Ibidem, 47.
- 9 Julius Pollux, *Onomastikon* (Lipsiae 1824) 1,194.
- 10 Ibidem, 2,69.
- 11 E. Oder & C. Hoppe, *Corpus Hippiatricorum Graecorum* (z.p., 1971) I, 242, 22-25.
- 12 Soeda, tau 987.
- 13 Anne McCabe, *A Byzantine Encyclopaedia of Horse Medicine: The Sources, Compilation, and Transmission of the Hippiatrica* (Oxford 2007) 4.
- 14 K. Widdra, *Xenophon Reitkunst* (Berlin 1965) 106; Mc Cabe, *Byzantine Encyclopaedia*, 19; F. Ruhl, *Xenophontis scripta minora* (Lipsiae 1912) na XXIII.
- 15 Ibidem, 193-196.
- 16 A. Blaineau, *L'intégrale de l'oeuvre équestre* (z.p. 2011) 262-263 ; F. Smith, *The early history of veterinary literature and its British development* (London 1976) Vol. 1, 7-8; Widdra, *Xenophon Reitkunst*, 107-111.

Samenwerking tussen de veterinaire faculteiten van Utrecht en Onderstepoort Een politieke geschiedenis^b

Tussen Nederland en Zuid-Afrika bestaat een bijzondere relatie; vanaf het moment dat VOC-medewerker Jan van Riebeeck er in 1652 voet aan land zette tot het glorieuze onthaal van Nelson Mandela in Amsterdam in 1990. Van Riebeeck en zijn opvolgers vestigden de eerste Europese kolonie in Zuidelijk Afrika, waaruit de latere witte boerenbevolking is voortgekomen. In 1795 kwam er een einde aan de koloniale periode van Nederland toen de Britten Kaapstad veroverden. Afstammelingen van de Nederlanders, de 'Boeren', stichtten daarop de republieken Transvaal en Oranje Vrijstaat. Groot-Brittannië accepteerde dit niet en voegde na de gewonnen Boerenoorlog (1899-1902) beide republieken als onderdeel van de Republiek Zuid-Afrika toe aan het Britse Gemenebest.

In Nederland bleef veel sympathie bestaan voor de stamverwanten in Zuid-Afrika, die pas bekoelde tijdens het apartheid-regime (1948-1990). Daarna werden de oude economische, culturele en academische banden weer aangehaald. De relatie tussen de universiteiten van Pretoria en Utrecht en beider veterinaire faculteiten maakte hier onderdeel van uit. In dit artikel wordt nader ingegaan op de ontwikkeling van de politieke en veterinaire aspecten van de samenwerking tussen de universiteiten van Utrecht en Pretoria. Hoe werd deze samenwerking successievelijk ingekaderd in koloniaal imperialisme, de Groot-Nederlandse gedachte, ontwikkelingssamenwerking en de verspreiding van veterinaire kennis?

^a Prof. dr. P.A. Koolmees. Emeritus hoogleraar Diergeneeskunde in historische en maatschappelijke context, Faculteit Diergeneeskunde; Descartes Centrum voor Wetenschapsgeschiedenis en -filosofie. Universiteit Utrecht. E-mail: p.a.koolmees@uu.nl.

^b Bewerking van een voordracht gehouden tijdens het 44ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine, Pretoria, Zuid-Afrika, 27-29 februari 2020.

Abstract

Collaboration between the veterinary schools of Utrecht and Onderstepoort A political history

Utrecht University has played an important role in providing academic training for South African students. Professors at Utrecht stressed the Dutch roots of the Boers and supported their cause. In the 1920s, the board of the veterinary faculty encouraged collaboration with colleagues from the veterinary school at Onderstepoort. Not only would this broaden the scientific horizon, but also create jobs for Dutch vets in South Africa, in addition to employment in the Dutch East Indies. Hence, the connection with Onderstepoort was framed in the context of colonial veterinary medicine. The collaboration became concrete. In 1931 South African veterinarian Phillip Fourie became the first foreigner to receive a PhD in veterinary medicine at Utrecht University. Sir Arnold Theiler received an honorary doctorate from Utrecht University in 1936. His successor, Petrus du Toit, obtained the same honor in 1948, the year in which apartheid was officially adopted in South Africa. In the 1970s ethical debates on the colonial heritage were held within Dutch politics. The dubious role Dutchmen had played in this former colony, ultimately resulting in apartheid, was heavily criticized. The Netherlands imposed a cultural and academic boycott against South Africa in 1986. The post-colonial era witnessed a shift from colonial exploitation to development collaboration. After the abolition of apartheid in 1990, rapprochement between Utrecht University and South African universities took place.

Commercie, onderwijs en christelijk geloof

Het eerste contact tussen Zuid-Afrika en Nederland werd gelegd op 7 april 1652 toen Jan van Riebeeck (1619-1677) met zijn gevolg voet aan wal zette bij Kaap de Goede Hoop. Dit vloeide voort uit de opdracht een verversingsnederzetting te stichten op de lange zeeroute naar Nederlands Oost-Indië. Daardoor groeide Zuid-Afrika uit tot een belangrijke schakel in de koloniale relatie met het verre oosten. Niet alleen ten behoeve van proviandering voor de passerende VOC-schepen, maar ook voor de voedselvoorziening van de bewoners van Fort de Goede Hoop, vestigde zich een twintigtal Nederlandse boeren op de zuidpunt van Afrika. Dat betekende de start van een heuse kolonie met de "volksplanting" van een witte bevolking te midden van een zwart continent.¹ Om aan vers fruit en vlees te komen, vond aanvankelijk ruilhandel plaats met de inheemse bevolking, de "Khoikoi", die door de kolonisten schamper "Hottentotten" werden genoemd. In de VOC-Resoluties over Kaap de Goede Hoop wordt een beeld geschetst van het vee dat werd gehouden door de lokale bevolking, alsmede van de veeziekten en de lokale therapieën. Robben-eiland werd door de kolonisten gebruikt voor de schapenteelt. Als zoon van een chirurgijn en gekwalificeerd als "onder-



Afb. 1. De landing van Jan van Riebeeck bij Kaap de Goede Hoop in april 1652. Schilderij van Charles Bell (1813-1882). Wikimedia Commons

chirurgijn" in de scheepvaart rapporteerde Van Riebeeck over het lokale vee en de daaronder voorkomende ziektes. Hij paste ook de in Nederland gangbare behandelingen en medicijnen toe.²

In de loop van de 18^e eeuw ontwikkelde zich aan de Kaap een Europese kolonie met een kleine witte toplaag van hoger opgeleide ambtenaren en dominees, via Nederland gevluchte Hugenoten, kolonistenboeren en geïmporteerde slaven uit Madagaskar, India en Nederlands Oost-Indië. Dit was het begin van de smeltkroes die Zuid-Afrika later zou worden. Het leefgebied van de oorspronkelijke zwarte bewoners van de Khoikoi, San en Xhosa stammen werd steeds kleiner. De invloed van de Nederlanders breidde zich uit; kolonisten spraken Afrikaans - een dochtertaal van het Nederlands - en noemden zich Afrikaanders.

Binnen de koloniale politiek van Nederland speelden drie elementen een belangrijke rol: handel, onderwijs en het christelijk (Calvinistisch) geloof.³

Deze factoren vormden ook de basis voor de relatie tussen de in 1636 opgerichte Universiteit Utrecht (UU) en de Kaap Kolonie. Incidenteel waren kinderen van VOC-medewerkers al voor een studie naar Utrecht gestuurd, maar vanaf 1762 werd dit structureel. Sinds dat jaar heeft de UU steeds een belangrijke rol gespeeld in de academische vorming van de elite in Zuid-Afrika. Naast rechten was vooral de theologische studie populair. De opleiding in Utrecht was gericht op het afleveren van Calvinistische dominees die het geloof en de moraal van de kolonisten moesten onderhouden, alsmede op het kerstensen van de ongelovige slaven en inheemse bevolking. Nadat de Engelsen de macht hadden overgenomen, trokken veel Boeren noordoostwaarts het land in ("de voortrekkers"), zodat het bewoonde grondgebied door kolonisten van Europese afkomst sterk werd vergroot. De behoefte aan dominees in spé steeg hierdoor nog meer. De instroom van Afrikaanse studenten nam na 1860 wat af. De Afrikaanse alumni streefden naar de instelling van hoger theologisch onderwijs aan de Kaap

zelf, waardoor de invloed van de UU als *Alma Mater* wel bleef gelden. Het gymnasium in Paarl voerde zelfs het UU-motto *Sol iustitiae illustra nos*. Boeren en dominees leefden gezamenlijk in een voornamelijk agrarische gemeenschap waar orthodox-calvinistische waarden hoog in het vaandel stonden. Kenmerkend hiervoor was het duidelijke onderscheid tussen de minderheid van het door de voorzienigheid uitverkoren superieure ras van witte trekkers en de meerderheid van de lokale minderwaardige gekleurde bevolking. Binnen die context van toenemend zelfbewustzijn wilde men de kerk van een eigen Afrikaans kader voorzien. Daaruit ontstond een fundamentalistische variant van het christelijk nationalisme, gepredikt door Abraham Kuyper, die met Utrechtse alumni aan het bewind, in 1948 zou uitmonden in de apartheidspolitiek.⁴

De Boerenoorlogen

In de loop van de 19^e eeuw trad er in de betrekkingen tussen Utrecht en Zuid-Afrika een nieuwe fase in. In 1877 annexeerden de Britten Transvaal en dwongen de vierde president van Transvaal, de Utrechtse alumnus Thomas François Burgers in 1877, af te treden. Daardoor liepen de spanningen tussen Boeren en Engelsen hoog op, uitmondend in de Eerste Boerenoorlog (1880-1881). Diverse Utrechtse hoogleraren verklaarden zich solidair met de Boeren en publiceerden over het conflict in Zuid-Afrika. Dat paste ook in toenemende betrokkenheid van universiteiten bij de samenleving. Door zijn maatschappelijk engagement raakte de Utrechtse hoogleraar Pieter Harting (1812-1885), zoöloog en medicus, betrokken bij de internationale politiek. Hij ondersteunde het opkomend Afrikaner nationalisme en werd de voorman van de pro-Boer-beweging in Nederland. Ook diverse andere liberale hoogleraren maakten zich daarvoor sterk en richtten in 1881 de "Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging op" "om de belangen onzer stamverwanten in geheel Zuid-Afrika te blijven behartigen". Omdat het idee van stamverwantschap sterk werd benadrukt, kan de opkomst van deze politieke bemoeienis vanuit universiteiten worden beschouwd als cultureel imperialisme.⁵

Verrassend genoeg verloren de Britten de Eerste Boerenoorlog. Ondanks hun meerderheid dolven zij het onderspit tegenover de Boeren met hun religieuze motivatie, schutterskwaliteiten, bekendheid met en tactisch gebruik van het oorlogsterrein en - bepaald niet onbelangrijk - hun paarden en rijkunst. De Engelsen stemden in met een vredesverdrag omdat een grootschaliger oorlog de mobilisatie vereiste van meer troepen, paarden en muilieren. In 1899 leidde de Britse imperiale politiek toch tot een tweede poging om de Boerenrepublieken Oranje Vrijstaat en Transvaal te annexeren, vooral na de ontdekking van grote voorraden goud en diamanten in Transvaal. Tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) stond opnieuw een minderheid van Boeren commando's uiteindelijk tegenover een enorme overmacht van Britse troepen (1:5). Na aanvankelijke successen werden de Boeren in 1900 verslagen waarna ze overschakelden op een guerrilla tactiek, daarmee de strijd nog twee jaar verlengend. Op het vasteland van Europa, Amerika en zelfs in het thuisland liep het Britse prestige ernstige schade op omdat de enorme meerderheid van Britten alleen een kleine minderheid van een blanke, christelijke bevolking kon verslaan door het toepassen van een verschroeiende aarde tactiek.

Om de boerencommando's tot overgave te dwingen brandden de Britten hun boerderijen af, slachtten hun vee en sloten hun vrouwen, kinderen en hun zwart personeel op in concentratiekampen, waar tienduizenden stierven van de honger.⁶

De Tweede Boerenoorlog toonde het grote belang aan van grote aantallen paarden voor de troepenbewegingen van legers, in het bijzonder voor infanterie aanvallen, het transport van de artillerie en de aanvoer van bevoorrading. Het aantal dode dieren was enorm. Meer dan 400.000 paarden, waarvan 326.000 van de Britse troepen, en 51.000 muil dieren kwamen om. Militaire autoriteiten werd erop gewezen dat de meeste dieren waren bezweken niet als gevolg van vijandelijkheden en wonden, maar als gevolg van uitputting, slecht voer, onvoldoende rust en acclimatisering, besmettelijke ziekten als kwa-de droes en schurft en van inadequate veterinaire verzorging. Duidelijk werd dat voor grootschalige oorlogsvoering honderdduizenden paarden nodig waren die adequate veterinaire verzorging vereisten. De Boerenoorlog leidde tot een enorme uitbreiding van de paardenfokkerij en een internationale markt voor oorlogspaarden. In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog bouwden legers van de grote mogendheden een enorm paardenarsenaal op met een uitgebreid corps van militaire paardenartsen om die te verzorgen.⁷

Nationaal zelfbewustzijn

Beide Boerenoorlogen kregen veel aandacht in Nederland waarbij de sympathie uitging naar de vroegere stamverwanten. Anderzijds wilde men als klein neutraal land het toenmalige Britse wereldrijk niet voor het hoofd stoten. Militaire steun was onmogelijk, maar op allerlei andere manieren vonden grootschalige steunbetuigingen en inzamelingsacties plaats. Daarbij stond Paul Kruger (1825-1904), de eerste president van Transvaal die streed voor behoud van onafhankelijkheid van beide Boerenrepublieken, centraal. Hij was de personificatie van de Afrikanerbeweging. Na bemiddeling van koningin Wilhelmina verliet hij in oktober 1900 Zuid-Afrika op het Nederlandse oorlogsschip "Gelderland" naar Europa waar hij militaire steun zocht. Maar geen enkele regering (Duitse, Franse, Russische) durfde zich in het openbaar te committeren door Kruger steun te betuigen anders dan in vage bewoordingen. Materiële steun bleef al helemaal uit. De vrees voor een verkoeling in de verhouding met Groot-Brittannië was daarin leidend. In diverse Europese steden kreeg hij een heldenonthaal door grote menigten. Na een rondreis door Europa vestigde hij zich in Nederland, waar hij zich nog het meeste thuis voelde. Kruger werd door koningin Wilhelmina hartelijk ontvangen, waarna hij zich vestigde in villa "Oranjelust" aan de Maliebaan in Utrecht. Waarom werden Kruger en Boeren-generaals zoals Christiaan de Wet als tragische volkshelden beschouwd in Nederland? Veel Nederlandse steden kennen een Transvaalwijk met scholen, straten, pleinen en parken die hun naam dragen. Veertig Nederlandse steden hebben een Jan van Riebeeck straat of plein. Het verslag van de Boerenoorlog door De Wet werd een bestseller.⁸

De opkomst van de burgerlijke cultuur rond 1900 biedt hiervoor een verklaring. Toen speelde zich een proces af van culturele modernisering als gevolg van secularisering en wetenschappelijke vooruitgang. Taal en cultuur als onderdeel van de herwaardering van een nationale Nederlandse geschiedenis



Afb. 2a. Foto van Paul Kruger (1825-1904).



Afb. 2b. Foto van een bronzen beeldje van Kruger vervaardigd door beeldhouwer Anton van Wouw. Aangeboden in 1936 door de Universiteit van Pretoria ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Inv.nr. Universiteitsmuseum Utrecht, UG-3460

waren uitingen hiervan. Als kleine natie met steeds minder internationale betekenis grepen hoger opgeleiden terug op een glorieus nationaal verleden om een nieuw en sterk zelfbewustzijn uit te stralen. Op initiatief van de bourgeoisie werden musea gebouwd, historische romans geschreven, herdenkingen georganiseerd, terwijl standbeelden van grote Nederlandse schilders, politici, zeehelden en wetenschappers werden opgericht in parken en op pleinen. Niet alleen het verleden maar ook de koloniale banden met Nederlands Oost-Indië en Zuid-Afrika boden mogelijkheden om dit cultureel nationalisme te versterken. Sympathie voor de calvinistische Afrikaners was een opmerkelijke uiting van een nieuw cultureel nationalisme in Nederland. Gedreven door anti-Engelse sentimenten werden de Boeren door hun taal en geschiedenis omarmd als bloedbroeders van de Nederlandse stam.⁹

Veterinaire samenwerking

De warme band met Nederland bleef bestaan, en uitwisseling van personen en kennis vond op diverse manieren plaats, zo ook op het gebied van de veefokkerij en de diergeneeskunde. Zo bracht op 17 juli 1914 een groep veehouders uit Zuid-Afrika een bezoek aan de Rotterdamse veemarkt waar ze een keur aan zwartbont Zuid-Hollands fokvee kregen gedemonstreerd. Daarna bracht dit gezelschap een bezoek aan de Rijksseruminrichting waar ze een uiteenzetting kregen over de bestrijding van besmettelijke veeziekten in Nederland door directeur prof. Jan Poels. De groep werd ook uitgelegd hoe de exportkeuring van vee in zijn werk ging. Ten slotte werden de Boeren rondgeleid in de Rijksseruminrichting in vol bedrijf.¹⁰ Het verslag van dit bezoek in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* vermeldt niet of er ook dierenartsen met de groep mee reisden. Want ondanks de hechte band met Utrecht trok de Rijksveeartsenijschool tussen 1821 en 1910 maar een paar studenten uit Zuid-Afrika.¹¹ Evenmin vestigden zich toen Nederlandse dierenartsen in dat land. Dat veranderde toen binnen het kader van de koloniale politiek de banden in het begin van de 20^{ste} eeuw werden aangehaald. Zowel College van Bestuur als wetenschappers van de UU deelden de vele uitingen van sympathie voor de Boeren. Hoogleraren van verschillende faculteiten benadrukten de Nederlandse wortels van de Boeren en brachten een uitwisseling van studenten en stafleden tot stand. Dit paste ook in de groeiende wetenschappelijke belangstelling voor Zuid-Afrika vanuit de faculteiten Theologie en Geesteswetenschappen, maar ook voor de in 1925 opgerichte faculteit Diergeneeskunde. Het bestuur van de laatste faculteit moedigde samenwerking aan met collega's van de in 1920 tot stand gekomen veterinaire school in Onderstepoort bij Pretoria onder leiding van Arnold Theiler. Dit zou niet alleen de veterinaire-wetenschappelijke horizon verbreden, maar ook mogelijke werkgelegenheid creëren voor Nederlandse veeartsen in Zuid-Afrika, ter aanvulling van banen in Nederlands Oost-Indië. Het bestuur benadrukte dat de wederzijdse uitwisseling van assistenten '...voor zover ons land betreft, vooral voor de bestrijding van ziekten in onze koloniën, van groot nut zal zijn'. Deze doelstelling laat zien dat de gewenste samenwerking gericht op het verdiepen van kennis op het gebied van parasitaire en infectieziekten in Zuid-Afrika, werd ingekaderd in de context van koloniale diergeneeskunde in de driehoek Nederland - Zuid-Afrika - Indië.¹²

Op diverse manieren werd invulling gegeven aan de samenwerking. In het studiejaar 1920-1921 meldden zich drie Zuid-Afrikaanse studenten bij de Veeartsenijkundige Hoogeschool in Utrecht. Twee daarvan, Douw Gerbrand Steyn (1898-1988) en Hermann Otto Mönning (1897-1978), werden later hoogleraar in Onderstepoort.¹³ In de jaren 1931 en 1933 verbleef Dr. Otto Nieschultz, lector in pathologie en parasitologie in Utrecht, die lang in Nederlands Indië had gewerkt, als gast-docent in Onderstepoort. In 1931 werd de Zuid-Afrikaan Philipus Jacobus Johannes Fourie (1894-1982), adjunct directeur van de Veeartsenijkundige Dienst in Onderstepoort, de eerste buitenlandse dierenarts die een doctorstitel in de diergeneeskunde in Utrecht verwierf. Philip Fourie, afstammeling van hugenoten, werd geboren op een boerderij in Luckhoff, Oranje Vrijstaat. Zijn vader sneuvelde in 1899 als boerencommando tijdens de Boerenoorlog. Met zijn moeder en vijf andere kinderen kwam hij in een Brits concentratiekamp terecht. Een jongere zus van hem overleed daar. Na de oorlog verkocht zijn moeder de boerderij en stuurde hem naar school in Bloemfontein. Na de middelbare school en wat administratieve banen reageerde hij op een oproep om in Dublin diergeneeskunde te gaan studeren. Hij reisde naar die stad af als lid van een groep geselecteerde studenten uitgezonden door de regering van Zuid-Afrika om in het buitenland diergeneeskunde te studeren. In 1919 studeerde hij af en keerde vanuit Ierland terug naar Zuid-Afrika. Daar kreeg hij een baan als dierenarts in overheidsdienst. Vanaf 1925 was hij docent bij de faculteit in Onderstepoort, onder andere in het vak pathologie. Via dat vakgebied trok hij de aandacht van Hendrik Schornagel,



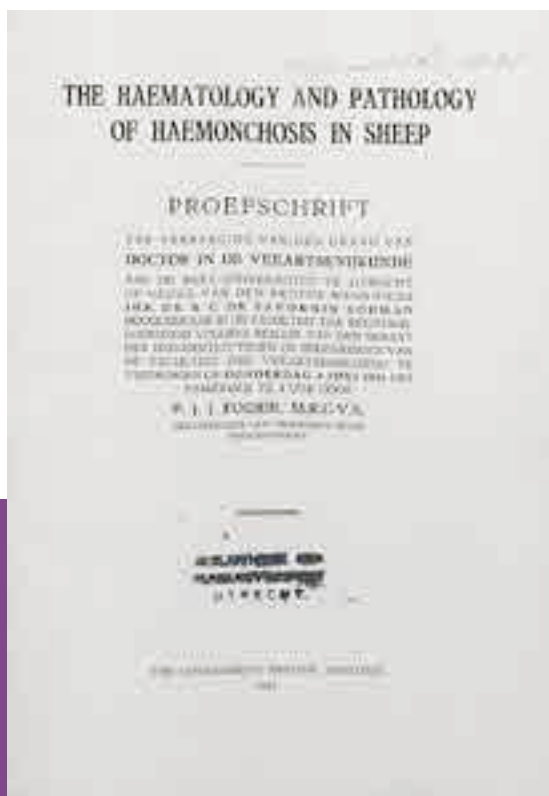
Afb. 3. Afbeelding van Philip Fourie (1894-1982) uit het Tijdschrift voor Diergeneeskunde 58 (1931) 777

hoogleraar pathologie in Utrecht. Hij nodigde Fourie uit om te promoveren in Utrecht. Fourie, die toen al een aanstelling als hoogleraar had, nam de uitnodiging aan en verdedigde zijn proefschrift *The Haematology and Pathology of Haemonchosis in Sheep* op 4 juni 1931. In zijn enthousiaste verslag van deze plechtigheid merkte prof. C.F. van Oijen op dat talrijke vooraanstaande Zuid-Afrikanen die in Nederland verbleven aanwezig waren, 'alsmede vertegenwoordigers van vereenigingen, die de stamverwantschap der Nederlandsche en Zuid-Afrikaansche bevolking tot grondslag van hun streven hebben gekozen'. Op vragen van de promotor en de hoogleraren Sjolema en De Blicck antwoordde Fourie in het Afrikaans. In zijn laudatio wees Schornagel erop dat Fourie de eerste "vreemde-ling" was die een doctorsbul in diergeneeskunde in Utrecht ontving en 'die eeretitel te allen tijde zou blijven voeren'. De rector magnificus van de UU, prof. B.A.C. de Savornin Lohman voegde daaraan toe:

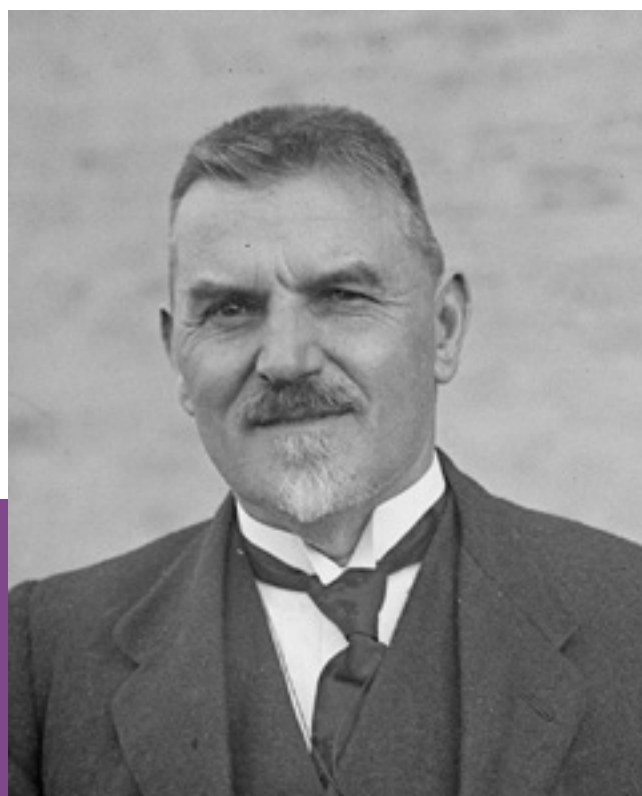
'Hoe goed het is dat er in cultureelen zin samenwerking is tusschen ver over de aarde verspreide leden van het Nederlandsche volk en met hoeveel belangstelling hier te lande wordt gadeslagen de doelbewuste strijd om volledige ontwikkeling tot zelfstandig volk, zij het binnen een meer omvattende groep van staten, door de stamverwanten in Zuid-Afrika gevoerd'.¹⁴

Vanaf 1925 tot aan zijn pensionering in 1960 was Fourie bij de faculteit in Onderstepoort achtereenvolgens docent farmacologie, pathologie en geneeskunde, hoogleraar pathologische fysiologie en tenslotte hoogleraar melk- en vleeshygiëne. Studenten gaven hem de bijnaam "Oom Flippie". In de periode 1951-1955 is hij ook decaan van de veterinaire faculteit aldaar geweest. Hij is overleden in Pretoria in 1982.

Ter gelegenheid van het derde eeuwfeest van de Utrechtse universiteit in 1936 werd aan Arnold Theiler (1867-1936) een eredoctoraat verleend. De in Zwitserland geboren Theiler emigreerde na zijn studie in Zürich en promotie in Bern in 1891 naar Zuid Afrika. In 1896 werd hij door Kruger als "staatsvee-arts" aangesteld om besmettelijke veeziekten te bestrijden, vooral de uitbraak van runderpest in Noord-Transvaal. Ook was hij nog kort actief in de Boerenoorlog als paardenarts bij de staatsartillerie in het leger van Transvaal. Daarna ontwikkelde Theiler zich tot een internationaal erkende specialist op het gebied van de tropische diergeneeskunde en was nauw betrokken bij zowel de oprichting van het veterinair onderzoeksinstituut (1908) als de faculteit in Onderstepoort, Universiteit van Pretoria (1920).¹⁵ Op juni 1936 sprak Prof. J. Roos, voorzitter van de Utrechtse faculteit de promotieformule in het latijn uit. De vertaling luidt:



Afb. 4. Titelpagina van het proefschrift van Fourie.



Afb. 5. Prof. Arnold Theiler (1867-1936).
Wikimedia commons

‘Volgens de macht ons door de wet verleend, op gezag van den Rector Magnificus volgens besluit van den volledigen Senaat der Universiteit en met volle instemming van de Faculteit der Veeartsenijkunde roep ik, Jacob Roos, uit en verklaar ik tot Doctor in de Veeartsenijkunde: Arnold Theiler, Pretoria, uitblinkend onderzoeker der dierziekten in Zuid-Afrika, veroorzaakt door parasieten en bacteriën, stichter van de nieuwe laboratoria te Onderstepoort, nabij Pretoria gelegen’.

In zijn dankwoord memoreerde Theiler de constructieve samenwerking met Utrecht.

‘Ons stel dit hoog op prijs deur ‘n Fakulteit geëer te word, wat deur die degelijkheid van haar werk oor die hele wêreld, as ‘n voorbeeld bekend is. Dit is viral vir mij ‘n groot plesier om dit te kan sê in hierdie plegtige vergadering. Die navorsings van die Utrechtse Fakulteit vir Diergeneeskunde op die gebied van parasitêre- en infeksiesiektes, van interne medisyne, en van storinge in die minerale stofwisseling by die groot huisdiere, het in al die Kontinente, maar viral in Afrika ‘n groot uitwerking gehad. [...] Ten slotte nog ‘n persoonlike opmerking: as verteënwoordiger van Diergeneeskunde van Suid-Afrika, neem ek hierdie geleentheid te baat om u Fakulteit te dank vir al die hulp wat sij in die verlede verleen het aan ons jong Afrikaners, wat na Utrecht gekom het om daar hulle kennis te vermeerder, en om nuwe metodes van ondersoek te bestudeer, en ek hoop dat dit ook in die toekoms so sal wees tot voordeel van die land en volk van Suid-Afrika’.¹⁶

Slechts een maand nadat hij doctor *honoris causa* in Utrecht was geworden, overleed Theiler onverwacht op 69-jarige leeftijd in Londen. De toenmalige voorzitter van de Maatschappij voor Diergeneeskunde, prof. H. Schornagel, stond kort stil bij dat overlijden.

‘Theiler was wel niet een landgenoot van ons, maar met een collega, die tal van jaren in Zuid-Afrika met zo een ongekend succes heeft gewerkt, en die onze taal volkomen machtig was en gaarne sprak, voelden wij ons nauw verbonden’.¹⁷

In bovenstaande verslagen en toespraken werd de eeuwenoude stamverwantschap tussen Nederlanders en witte Zuid-Afrikanen benadrukt. Naast culturele en historische argumenten speelde hierbij ook de Groot-Nederlandse gedachte een rol. Dit omvatte het staatkundig samengaan van Nederland en Vlaanderen, maar gezien de taalverbondenheid werd wetenschappelijk onderzoek naar de cultuur van Zuid-Afrika ook belangrijk gevonden binnen dit kader. Onder invloed van het nationaalsocialisme kwamen hierbij ook raciale ideeën naar voren.

In 1936 omschreef Anton Roothaert zijn held dr. Vlimmen als volgt: ‘Zo iemand als Vlimmen telt mee onder de beste eenheden van het ras...’. En Boeren in Transvaal typeerde hij als volgt: ‘... ‘n taai ras, die Zuidafrikaanse kaaskoppen, anders waren ze allang vernegerd, of in ieder geval verengelst...’.¹⁸

Verstoorde relatie, 1948-1990

De Tweede Wereldoorlog maakte tijdelijk een einde aan de

uitwisseling tussen Utrecht en Onderstepoort, maar op 20 september 1948 werd aan de Zuid-Afrikaan Petrus Johann du Toit (1888-1967) een eredoctoraat in de diergeneeskunde in Utrecht toegekend. Hij stamde uit een familie van hugenoten die in 1875 was betrokken bij de oprichters van het “Genootskap fan Regte Afrikaners” en die eigenaar werd van de eerste krant in het Afrikaans: *Die Afrikaanse Patriot*. Na zijn opleiding in Afrika studeerde hij in Zürich en in 1916 promoveerde hij in Berlijn. Du Toit was de opvolger van Theiler als directeur van de veterinaire dienst in Onderstepoort en werd eveneens een bekend veterinaire specialist.¹⁹ Tijdens de ceremonie in Utrecht prees zijn promotor prof. J. de Blicke de bijdragen van Du Toit aan ‘onze Overzeese gebiedsdelen’. Dit betrof met name diens steun aan het onderzoek verricht in de Veterinaire Dienst in Buitenzorg en het na de oorlog beschikbaar stellen van miltvuurstof, toen Buitenzorg gedeeltelijk in puin lag. Met geen woord echter repte De Blicke over het toen actuele en moeizaam verlopende dekolonisatieproces in Indonesië. In zijn dankwoord herhaalde Du Toit de intussen vertrouwde woorden over de ‘bloedverwantschap, de taalverwantschap, en



Afb. 6. Bronzen plaquette van Zuid-Afrikaanse studenten van “Die Genootskap van Afrikaners” aangeboden aan de Rijksuniversiteit Utrecht op 31 mei 1954. Bron: Suid-Afrikaners in Utrecht 1762-1954 (Utrecht 1954) 1

de vriendskapsband' tussen beide landen.²⁰ De instroom van Zuid-Afrikaanse studenten in de UU nam na de Tweede Wereldoorlog weer toe. In 1952 richtten zij "Die Genootskap van Suid-Afrikaners" op. Uit dankbare erkentelijkheid namens alle Zuid-Afrikaanse studenten die sinds 1762 in Utrecht hadden gestudeerd, boden zij op 31 mei 1954 een bronzen plaquette aan de Rijksuniversiteit Utrecht aan. Dit lieten ze vergezeld gaan van het boekje *Suid-Afrikaners in Utrecht, 1762-1954* (Utrecht 1954), waarin Nederlandse en Zuid-Afrikaanse academici bijdragen schreven over de eeuwenlange samenwerking op het gebied van onderwijs. Het boekje werd opgedragen aan de "Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging".

In hetzelfde jaar waarin Du Toit eredoctor in Utrecht werd, kreeg de "Nasionale Party" samen met de "Afrikaner Party" een kleine meerderheid in Zuid-Afrika en werd apartheid als officieel en wettelijk beleid ingevoerd onder de president dr. Daniël François Malan (1948-1954), ook al een alumnus van de UU.²¹ Het gevolg was een segregatie van de witte en gekleurde bevolking van Zuid-Afrika op basis van allerlei wetten, regelingen en verboden. Onder president Hendrik Verwoerd (1958-1966), als Nederlander geboren in Amsterdam, werd de rassenscheiding nog verder uitgebreid.²² Deze politieke gebeurtenis leidde tot een nieuwe fase in de betrekkingen met de UU. Zowel in Nederland als ook internationaal rees tegen het rigide en uiteindelijk bloedige apartheidsregime steeds meer verzet in de jaren 1960.²³ Het concept van stamverwantschap en sympathie voor de Afrikaanse zaak raakte geleidelijk naar de achtergrond en - zoals historicus Gerrit Jan Schutte het treffend verwoordde - adhesie veranderde in aversie. Binnen de Nederlandse politiek vonden kritische debatten plaats over de koloniale erfenis. In het postkoloniale tijdperk trad een verschuiving op van koloniale exploitatie naar ontwikkelingssamenwerking. Hierbij ging de aandacht vooral uit naar nieuwe samenwerking met Indonesië, terwijl de relatie met Zuid-Afrika steeds ongemakkelijker werd. De dubieuze rol die Nederlanders hadden gespeeld bij de import van slaven, alsmede in de bejegening van de gekleurde bevolking in de voormalige kolonie, uiteindelijk resulterend in de apartheidspolitiek, werd hevig bekritiseerd. Paul Kruger veranderde van tragische held in voorloper van het apartheidsregime. Het verzet tegen apartheid leidde tot een internationale boycot door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties in 1960. Doelstelling was om dit land waar mensenrechten zoveel geweld werd aangedaan verder te isoleren.²⁴

Als gevolg van de democratisering van het onderwijs door de Wet Universitaire Bestuurshervorming van 1971 kregen naast hoogleraren ook studenten en medewerkers invloed op het beleid van universiteiten. De laatste groepen benadrukten dat universiteiten ook een maatschappelijke verantwoordelijkheid droegen en stelden samenwerking met het apartheidsregime ter discussie. Het Bureau Buitenland van de UU en het *Universiteitsblad* speelden een belangrijke rol in deze discussies. In 1978 zegde de Nederlandse regering het Cultureel Verdrag met Zuid-Afrika op. Een jaar later ging de UU over tot een academische boycot van Zuid-Afrika. Beurzen voor Zuid-Afrikaanse studenten (ook gekleurde) werden geschrapt, projecten niet gecontinueerd, en deelname aan congressen verboden.

Studenten en staf uit Zuid-Afrika die naar Nederland wilden komen, werden geweerd. Jacob Bouw (1926-2002), hoogle- raar zoötechniek bij de UU, werd in 1982 middelpunt van de discussie over de boycot. Hij was door Onderstepoort uitgenodigd om een reeks gastcolleges te geven en wilde op die uitnodiging ingaan. Het College van Bestuur gaf hier echter geen toestemming voor. Bouw ging uiteindelijk wel, maar niet in zijn hoedanigheid als UU-hoogleraar. Hij koos Pretoria als vakantiebestemming. In 1986 werd een Anti-Apartheidsfonds opgericht. De UU omarmde kritiekloos zwarte verzetsorganisaties, waardoor het kon gebeuren dat Winnie Mandela een eredoctoraat in de rechten kreeg, een besluit waar de UU later spijt van kreeg.²⁵ Nadat Nelson Mandela in 1990 werd vrijgelaten en met zijn partij ANC aan de macht kwam, werd de apartheid formeel opgeheven. Mandela werd als een held gehuldigd op het Leidseplein in Amsterdam; het houten beeld van Kruger verdween in de coulissen van het Academiegebouw in Utrecht. De UU kon zich gaan beraden op een nieuwe fase in de relatie met Zuid-Afrika.

Hernieuwde samenwerking

Na Philip Fourie zou het nog ruim een halve eeuw duren voordat weer een Zuid-Afrikaan op diergeneeskunde in Utrecht zou promoveren. Dit betrof Dr. Jaap Joles, geboren in Kaapstad in 1952, die op 14 juni 1984 promoveerde bij prof. G.H. Huisman.²⁶ Vanuit het Instituut voor Tropische en Protozoaire Ziekten van de faculteit Diergeneeskunde in Utrecht werden vanaf 1970 onderzoeksprojecten op het gebied van trypanosomiasis en teken en door teken overgebrachte ziekten uitgevoerd in samenwerking met diverse Afrikaanse instituten, vooral in Mozambique en Zimbabwe. De coördinatie van ontwikkelingsamenwerking vanuit de faculteit kwam vanaf 1987 in handen van het Bureau Internationale Contacten. Vanuit dit Bureau werd *EQUATOR, Newsletter on veterinary aspects of international co-operation* uitgegeven, waarin vanaf 1999 artikelen werden gepubliceerd over de samenwerking tussen Utrecht en Onderstepoort. De hernieuwde contacten leidden in 1999 en 2002 tot promoties van Trevor Waner en Jaco van der Lugt.²⁷ In 2000 werd door middel van een *Memorandum of Understanding* samenwerking met de oude partner in Onderstepoort verder nieuw leven ingeblazen. Naast uitwisseling van studenten en docent-onderzoekers stond wetenschappelijke samenwerking op het gebied van onderzoek van teken, immunologie, moleculaire biologie, epidemiologie, risicoanalyse en klinisch onderzoek hierin centraal. Coördinatie van alle hierin omschreven samenwerkingsprojecten was in handen van prof. R.J. Coubrough (Onderstepoort) en dr. Robert Palling (UU).²⁸ Uit deze samenwerkingsprojecten kwamen niet minder dan zeven promoties van Zuid-Afrikanen in Utrecht voort. Daarvan kregen zes promovendi uiteindelijk een positie als voltijdshoogleraar in Onderstepoort.²⁹ Eveneens werden vier senior stafleden uit Utrecht als bijzonder hoogleraar in Onderstepoort aangesteld; Prof. Frans J. Jongejan, Prof. Tom Stout, dr. Victor Rutten en dr. Leo van Leengoed, terwijl prof. J.A.W. (Koos) Coetzer (Pretoria), specialist infectieziekten in de tropen, in hetzelfde jaar deeltijdhoogleraar werd in tropische diergeneeskunde in Utrecht. Coetzer was in 1993 hoofd geworden van het *Department of Veterinary Tropical Diseases*.³⁰ Deze hoogleraren begeleidden

in de periode 2009-2020 zes promovendi die in Utrecht hun proefschrift verdedigden en vijf die in Onderstepoort promoveerden. Dr. Victor Rutten van het Departement Infectieziekten en Immunologie van de faculteit in Utrecht werd in 2006 aangesteld als buitengewoon hoogleraar bij het *Department of Veterinary Tropical Diseases* in Onderstepoort. Hij begeleidde promoties van vier Zuid-Afrikanen en twee Nederlanders die in Pretoria onderzoek deden.³¹ Tom Stout, hoogleraar "Inwendige ziekten en reproductie van het paard" bij het Departement Klinische Wetenschappen van de faculteit Diergeneeskunde, UU, is sinds 2007 aan de faculteit in Onderstepoort verbonden als bijzondere hoogleraar bij het *Department of Production Animal Sciences (Section of Reproduction)*. Hij richt zich vooral op samenwerking bij onderwerpen gerelateerd aan de reproductie bij of gedomesticeerde of wilde dieren, inclusief anticonceptie bij wildlife. Stout en zijn voorganger Prof. Ben Colenbrander hebben een vijftal Zuid-Afrikaanse onderzoekers begeleid, die thans staflid zijn in Pretoria.³²

Besluit

De UU heeft door scholing van een paar honderd Zuid-Afrikaanse academici die later vooraanstaande posities verwierven, wezenlijk bijgedragen aan de culturele, economische en politieke ontwikkeling van dat land. Dat geldt ook voor de veehouderij en diergeneeskunde. De relatie tussen de veterinaire faculteiten van Utrecht en Onderstepoort was onderhevig aan veranderingen als gevolg van politieke, culturele en wetenschappelijke ontwikkelingen. Aanvankelijk werd de samenwerking binnen een koloniale context vooral belangrijk gevonden als steunpilaar voor de ontwikkeling van de tropische diergeneeskunde in Nederlands Indië. In het postkoloniale tijdperk verschoof de aandacht van exploitatie naar ontwikkelingsamenwerking. Tijdens het apartheidregime raakten stamverwantschap en gemeenschappelijke cultuur naar de achtergrond en bekoelde de relatie; het kwam tot een academische boycot. Vanuit wetenschapsgeschiedenis vormt apartheid een interessante casus over internationale, persoonlijke netwerken van academici die onder politieke druk komen te staan. Hoe reageren wetenschappers daarop? Negeren zij die druk en blijven zij contacten onderhouden met collega's die ze al lang kennen? Of volgen zij de politiek opgelegde lijn, los van hun eigen vooroordelen en ideeën over cultuur, religie en wetenschap? Enerzijds verbraken de meer progressieve wetenschappers van de UU alle banden met Zuid-Afrika, terwijl anderzijds meer conservatieve academici dit sterk overdreven vonden en wetenschap boven politiek vonden staan. De faculteit Diergeneeskunde stond binnen de UU bepaald niet als progressief bekend. Nader onderzoek naar de contacten tussen wetenschappers van Utrecht en Onderstepoort in de periode 1948-1990 zou hierin meer inzicht kunnen verschaffen.³³ Hoe dan ook, na 1990 werden de banden tussen Utrecht en Onderstepoort weer aangehaald, dit keer leidend tot volwaardige en gelijkwaardige samenwerking tussen medewerkers van twee moderne faculteiten.

Een heroriëntering op nieuwe samenwerking vond ook plaats binnen de Zuid-Afrikaanse samenleving zelf. In veterinaire kringen in Zuid-Afrika, en vooral binnen de *Veterinary History Society of South Africa* opgericht in 1995, ontstond er belangstelling voor een meer kritische benadering van het

veterinaire verleden. Dat omvatte niet alleen uitgebreid historisch onderzoek naar de terecht gepezen grote internationale verdiensten van het onderzoeksinstituut in Onderstepoort, maar ook naar de rol van gekleurde Afrikanen en inheemse traditionele behandelingswijzen in de ontwikkeling van de (subtropische) diergeneeskunde. Binnen de Zuid-Afrikaanse veterinaire beroepsgroep werd een kritische houding aangenomen tegenover dierenartsen die hadden meegewerkt aan de ontwikkeling van biologische wapens in het "Roodeplaat Research Laboratory".³⁴ Een uitgebreide database met objecten, beeldmateriaal en biografieën werd samengesteld ter ondersteuning van historisch onderzoek. Een typerend voorbeeld is de aandacht die uitging naar de lotgevallen van Jotello F. Soga, de eerste gekleurde dierenarts in Zuid-Afrika, die in 1886 in Edinburg zijn studie afrondde.³⁵

Noten

- 1 Willem-Pieter van Ledden, *Jan van Riebeeck tussen wal en schip. Een onderzoek naar de beeldvorming over Jan van Riebeeck in Nederland en Zuid-Afrika omstreeks 1900, 1950 en 2000* (Hilversum 2005) 9-27.
- 2 Van Ledden, *Van Riebeeck*, 16-17; Anthonie J. Sniijders, 'Die VOC en veeproductie aan die Kaap van Goeie Hoop tot 1895', *Argos* 34 (2006) 149-166; idem, 'Van Riebeeck: veeteler en veearts', *Argos* 37 (2007) 330-341; idem, 'n Oorsig van die rol van Robbeneiland in die vestiging van die Kaap van Goeie Hoop as verversingstasie', *Argos* 39 (2008) 424-441.
- 3 Maarten Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne Imperialisme: Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam 1985).
- 4 Henk J. van Rinsum, *Sol Iustitiae en de Kaap, Een geschiedenis van de banden van de Utrechtse Universiteit met Zuid-Afrika* (Hilversum 2006) 9-48.
- 5 Ibidem, 72-82; *Suid-Afrikaners in Utrecht 1762-1954* (Utrecht 1954) 69-71.
- 6 Martin Bossenbroek, *De Boerenoorlog* (Amsterdam 2013) 286-362; 383-454. Een indringend verslag met confronterend beeldmateriaal van de Britse tactiek van de verschroeide aarde en het leven in de concentratiekampen is te vinden in: Nico Moolman, *Zij. Aan onze heldinnen en lieve kinderen: "Uw wil geschiede"* (Vanderbijlpark, Gauteng, Republiek van Suid Afrika 2013).
- 7 Margaret E. Derry, *Horses in Society: A Story of Animal Breeding and Marketing 1800-1920* (Toronto 2006); Sandra Swart, 'Horses in the South African War, c. 1899-1902', *Society and Animals* 18 (2010) 348-366. Een uitgebreide studie hierover schreef Frederick Smith, 'A veterinary history of the war in South Africa 1899-1902'. Supplement to the *Veterinary Record* (1912) 1-320.
- 8 Van Ledden, *Van Riebeeck*, 134; Christiaan R. de Wet, *De strijd tussen Boer en Brit. De herinnering van den Boeren-generaal C.R. de Wet* (Amsterdam & Pretoria 1902).
- 9 Van Ledden, *Van Riebeeck*, 28-55; Van Rinsum, *Sol Iustitiae*, 71-95.
- 10 Peter Verhoef (red.), *'Streng wetenschappelijkheid en praktische zin'. Een eeuw Nederlands Centraal Veterinair Instituut 1904-2004* (Rotterdam 2005) 53.
- 11 De eerste was W. Biccard uit Kaap de Goede Hoop die in 1855-1856 eerstejaars student was bij de Veeartsenijschool. Hij rondde zijn studie evenwel niet af. De tweede was B.J. Brümmer uit Barkley East die afstudeerde in 1915 en terugkeerde naar Zuid-Afrika. J.E.W. Ihle, 'Naamlijst der leerlingen aan 's Rijksveeartsenijschool en der studenten aan de Veeartsenijkundige Hoogeschool Een eeuw', in: *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs 1821-1921* (Utrecht 1921) 167-200, aldaar

- 173 en 187.
- 12 C. Offringa e.a. (red.), *Van Gildestein naar Uithof, 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht*, dl. 2 (Utrecht 1981) 76; Van Rinsum, *Sol Iustitiae*, 102.
 - 13 Dat waren A.A. le Roux uit Stellenbosch die zich na zijn studie vestigde in Utrecht, Natal (ZA) en D.G. Steyn, ook uit Stellenbosch. Steyn studeerde ook diergeneeskunde in Venen en werd later hoogleraar in Onderstepoort. De derde is H.O. Mönnig uit Kaapstad die na een studie zoölogie en parasitologie in Amsterdam ook korte tijd in Utrecht diergeneeskunde studeerde. Ook hij werd later hoogleraar in Onderstepoort. Ihle, 'Naamlijst der leerlingen', 194; *Suid-Afrikaners in Utrecht*, 80-81. Abusievelijk wordt in de laatste bron vermeld dat Le Roux tandheelkunde studeerde in Utrecht. Zie ook: *S2A3 Biographical Database of Southern African Science*.
 - 14 C.F. van Ol[i]jen, 'De eerste niet-Nederlander, die het Nederlandsch doctoraat in de veeartsnijkunde behaalt', *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 58 (1931) 777-778. Zie ook: *S2A3 Biographical Database of Southern African Science* en <https://www.nda.agric.za/vetweb/History/Vets%20Past%20FF.htm>
 - 15 [A.] Vrijburg, 'In memoriam Sir Arnold Theiler', *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 63 (1936) 961-963. Een uitgebreide biografie over Theiler is geschreven door Thelma Gutsche, *There was a man: The life and times of Sir Arnold Theiler, K.C.M.G., of Onderstepoort* (Cape Town 1979).
 - 16 [C.F.] van Oijen, 'Viering van het derde eeuwfeest der Rijksuniversiteit te Utrecht', *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 63 (1936) 831-834.
 - 17 [H. Schornagel], 'Rede van den Voorzitter van de Maatschappij voor Diergeneeskunde, uitgesproken bij de opening van de 84ste Algemene Vergadering te Utrecht op 17 October 1936', *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 63 (1936) 1197-1208, aldaar 1199.
 - 18 P.A. Koolmees, 'Dr. Vlimmen: van pastorale ideologie tot hardnekkige mythe', *Argos* 25 (2001) 219-225, noot 19.
 - 19 *Suid-Afrikaners in Utrecht*, 41. Voor een uitgebreide studie over het diergeneeskundig onderzoek in Onderstepoort zie: Karen Brown, 'Tropical Medicine and Animal Diseases: Onderstepoort and the Development of Veterinary Science in South Africa 1908-1950', *Journal of South African Studies* 31 (2005) 3: 513-529.
 - 20 *Jaarboek Rijksuniversiteit Utrecht, 1947-1948* (Utrecht 1948) 146-147; Van Rinsum, *Sol Iustitiae*, 130.
 - 21 'Ek sal Utrecht nooit vergeet nie. Ek is innig dankbaar dat in my vormingsjare ek 'n student van Utrecht was', D.F. Malan in: *Suid-Afrikaners in Utrecht*, 7.
 - 22 Van Ledden, *Van Riebeeck*, 56-64.
 - 23 Dominique Lapiere, *Een regenboog in de nacht* (Houten 2010) 107-137.
 - 24 G.J. Schutte, *Nederland en de Afrikaners: adhesie en aversie. Over stamverwantschap, Boerenvrienden, Hollanderhaat, Calvinisme en apartheid* (Franeker 1986) 205-212.
 - 25 Lapiere, *Regenboog in de nacht*, 259-260; Van Rinsum, *Sol Iustitiae*, 144-168.
 - 26 J.A. Joles, *Renal function and exercise in dogs: with special reference to proteinuria and splenectomy* (Utrecht 1984).
 - 27 Trevor Waner, *Diagnosis of canine monocytic ehrlichiosis* (Utrecht 1999), promotor Prof. Albert Cornelissen; Jaco Jan van der Lugt, *The clinicopathology and pathology of selective toxicoses and storage diseases of the nervous system of ruminants in southern Africa* (Utrecht 2002), promotoren Erik Gruys en Koos Coetzer. Van der Lugt werd later hoogleraar pathologie in Pretoria. Van Rinsum, *Sol Iustitiae*, 188.
 - 28 Schriftelijke mededeling Drs. Jean de Gooijer, 12 oktober 2020. *Memorandum of Understanding between Faculty of Veterinary Medicine, University of Pretoria (South Africa) and Faculty of Veterinary Medicine, Utrecht University (The Netherlands) Workplan 2000-2001*; Robert Paling, 'De relatie van de faculteit Diergeneeskunde met de tropen: van ontwikkelingssamenwerking naar internationale samenwerking 1987-2007', *Argos* 38 (38 (2008) 374-381; Robert Paling, 'Ontwikkelingen in de tropische diergeneeskunde bij de faculteit Diergeneeskunde in Utrecht (1915-2013)', *Argos* 50 (2014) 334-341.
 - 29 Dit waren A. Kidson (2004), B. Gummow (2005), J. Nöthling (2006), P.N. Thompson (2006), P.C. Irons (2007), A.L. Michel (2008), and H.J. Bertschinger (2010). Schriftelijke mededeling Dr. Robert Paling, 15 oktober 2020; Van Rinsum, *Sol Iustitiae*, 188.
 - 30 M.M.S. Smuts et al, *Onderstepoort 100 years. Faculty of Veterinary Sciences, General History* (Pretoria 2020) 81-82. Coetzer beschreef de hernieuwde samenwerking met Utrecht in: J.A.W. Coetzer, 'North-South collaboration: A challenge for the new millennium, in: J.H.A. de Gooijer & R.W. Paling (eds.), *Abstracts 10th Symposium Tropical Animal Health and Production* (Utrecht 1999) 7-13.
 - 31 Schriftelijke mededeling Prof. Victor Rutten, 12 oktober 2020.
 - 32 Schriftelijke mededeling Prof. Tom Stout, 12 oktober 2020.
 - 33 Naast de gastcolleges van Prof. Bouw in 1982 bestaat er een anekdote over Prof. W.A. de Voogd van der Straaten (1922-2012), hoogleraar cytologie, histologie en microscopische anatomie bij de faculteit. Op de democratiseringsgolf rond 1980 zou hij verzuchtend hebben gereageerd: 'Als dit nog gekker wordt verhuis ik naar Zuid-Afrika'.
 - 34 Lapiere, *Regenboog in de nacht*, 151-155, 239-240.
 - 35 Amelia Breytenbach, Antoinette Lourens & Susan Marsh, 'The role of the Jotello F. Soga Library in the digital preservation of South African veterinary history', *Journal of the South African Veterinary Association* 84 (2013) 1: E1-E-7.

Request to cancel a veterinary appointment for the Dutch East Indies in 1890^b

In 1890 all of a sudden the small veterinary world in Java was startled by the appointment of a *gepatenteerd veearts*, a 'patented' veterinarian. The board of the Association for the Advancement of Veterinary Science in the Dutch Indies, founded in 1884, sprang into action and wrote a request to the governor-general.¹ This twelve page long letter was published in *The Veterinary Pages for the Dutch Indies* and was striking in its directness of argumentation as to why the board of this association thought this man was unacceptable.² What was the matter, what did 'patented' veterinarian mean and why was the veterinary community so upset by this man? What kind of tasks did veterinarians have over there that they felt this appointment undesirable?

In the nineteenth century the Dutch Indies predominantly meant Java. As a typical exploitation colony it was meant to balance the Dutch state finances with her surplus production. In this tropical world far from the motherland, veterinarians had their own role and expertise necessary for a densely populated country which needed a large and safe production of animal traction and meat.³ Their task was far from easy amidst numerous contagious diseases like anthrax, rabies, glanders, surra, septicaemia haemorrhagica, foot and mouth disease and above all rinderpest. Since low salaries gave the job little attraction the Civil Veterinary Service was continuously understaffed. This became obvious during a major outbreak of rinderpest in 1879 when there were only two veterinarians within the Civil Veterinary Service available on Java.⁴ In order to get this disease under control the government succeeded in procuring an expert and a group of

Abstract

The Dutch East Indies in the 19th century meant Java. This typical exploitation colony should balance the Dutch state finances with her surplus production. Most state employees in the Dutch East Indies were not able to oversee this policy which created institutions to improve and maintain exploitation. Many veterinarians considered their job as a mission per se to improve the life standard of the Javanese. They took their tasks seriously as shown by the outstanding articles in their journal. All of a sudden in 1887 this small veterinary world in Java was startled by the appointment of a *gepatenteerd veearts*, a 'patented' veterinarian. This was a man with longstanding experience in treating animals had acquired a 'patent' as a veterinarian after passing a state examination. Compared with the formal education at the veterinary school in Utrecht this examination was considered a farce by qualified veterinarians. The profession looked down upon these equalized veterinarians as being fully incompetent. And since such an empiricist could not function in an environment that needed scientific competence, the Veterinary Association for the Dutch East Indies requested the Governor General to cancel this appointment or to ensure that such an appointment never would take place again. This request was accepted and the Law regulating the veterinary profession from 1874 was amended. Patented veterinarians were excluded from the civil veterinary service henceforth.

young veterinarians from the Netherlands by offering them an exceptional high salary for a period of five years. This outbreak was a major disaster causing 220.000 animals to succumb. To get the situation under control a cull of 22.500 animals was rigorously executed and a double fence was erected along some rivers from north to south, from coast to coast, with a cattle free zone on both sides and guarded by the army, to prevent the disease from spreading.⁵

Clearly the prevention of major outbreaks of contagious diseases in this large and densely populated tropical country required a minimum number of professionals. They needed the knowledge and experience to recognize such diseases and the ability to take the right measures. In 1890 the Civil Veterinary Service had a total of thirteen veterinarians at its disposal. Nine for the monitoring of several large districts and four who manned the pathological and bacteriological laboratory in Batavia or did veterinary work in governmental institutions.⁶ They were serious about their tasks as shown by the outstanding articles about a plethora of endemic diseases in their journal that started in 1886. The core of veterinarians

^a Th.J. Straatman, DVM, BA. E-mail: flyvet@xs4all.nl

^b Reprinted from the Proceedings of the 44th International Congress of the World Association for the History of Veterinary Medicine, 27-29 February 2020 (Pretoria, South Africa, 2020) 34-36, with permission.



Fig. 1. Map of the Dutch East Indies and the island of Java. Source: G. Prop, *Atlas van Nederland en de Indiën voor de lagere school* (Zutphen, s.a.) 42nd edition, map 14.

in 'The East' must have been committed, reliable and in possession of a scientific mentality, qualities needed for their huge task. In this continuous need for more assistance the appointment of Mr. W. Eefting, a 'patented' veterinarian, was announced which led to great indignation among Java's veterinarians.

What was a 'patented' veterinarian and what was wrong with his qualification? The historical background of this dates back to 1821 when the *Rijksveeartsenijschool* [State Veterinary School] was founded in Utrecht. Until then horses and cattle had been treated by farriers or farmers with traditional empirical knowledge and skills. Often these were experienced obstetricians who knew how to castrate a stallion or a bull and could provide their clients with some 'secret' medicine. Since the veterinary school was not able to educate masses of qualified state veterinarians this situation did not change much in the first decades after 1821. These early veterinarians had a hard time in competing because artisans were cheaper and on top of that state veterinarians were impeded by lack of practical education in obstetrics and surgery.⁷ In 1874 a law was implemented about the authorisation of competent empiricists as veterinarians. All empiricists got a 'patent', a licence, to practice as veterinarian, but with exclusion of those who had less than ten years of experience. The less experienced should pass an exam before the first of January 1877 to acquire this patent. The intention of this legislation was that no empiricist after 1877 could acquire a licence to practice anymore, in the expectation that this profession would die out in due course.

Empiricists should pass a less stringent examination. Important questions on this exam were about contagious diseases and diseases that could endanger man and animals.⁸ The appointed Mr. Eefting had failed this exam, but just succeeded at a second attempt.⁹ Compared with the education at the veterinary school this examination was considered a farce and the profession looked down upon these equalized veterinarians as being not fully competent.¹⁰ Since such an empiricist could not function in an environment that needed professional competence, the *Veterinary Association for the Dutch Indies* requested the governor-general to either cancel the appointment or, if not possible, to ensure that this would never happen again. In their request it was argued that this veterinarian had not taken part in any training concerning the recognition of contagious diseases. Therefore, being responsible for the monitoring of these diseases in isolated districts, he predictably would make mistakes which could not be corrected, resulting in disaster not only for the population but also for the exchequer.¹¹

This request was made on the 18th of February 1890. The answer on behalf of the governor-general came on May the 16th and informed that the request of the Association was accepted and brought to the attention of the Minister of Colonies in the Hague.¹² On the 5th of July the law of 1874 was amended meaning that from that date a 'patented' veterinarian was excluded from the civil veterinary service.¹³ In September the following message was published in the *Veterinary Pages*:¹⁴

With unprecedented speed, a fault was admitted, a law amended, a mistake corrected and a precedent prevented. This could only mean that the professionalism of veterinarians in the Dutch East Indies was fully recognized by the government in Batavia and The Hague, but for Mr. Eefting this must have been a dramatic episode in his life.

Postscript

Ten behoeve van de *Werkgroep Tropische Diergeneeskunde* van het VHG¹⁵ zijn de eerste twintig delen van de *Veeartsenijkundige Bladen van Nederlandsch-Indië* (VBNI) gedigitaliseerd. Het gaat om de delen van 1886 tot 1908. Hiermee beschikken de leden van de werkgroep over een belangrijke bron voor onderzoek. In deze VBNI was naast wetenschap ook ruimte voor mededelingen van de in 1884 opgerichte *Vereeniging tot Bevordering van Veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië*, personalia, benoemingen en dergelijke. Meteen in de eerste jaargang maakte het bestuur van de *Vereeniging* zich druk over een naar haar mening onjuiste benoeming. De in volledige openbaarheid gevoerde discussie en correspondentie over een persoon is in onze ogen curieus en geeft ons enig inzicht in de toenmalige situatie binnen ons vakgebied in 'Nederlandsch-Indië'.

'Tropische diergeneeskunde' was een van de thema's van het WAHVM congres in Pretoria afgelopen februari. Dit gaf gelegenheid om over deze affaire een voordracht te houden. Omdat dit artikel als paper deel uitmaakte van de proceedings van het congres, is toestemming aan de congresorganisatie Savetcon gevraagd en verkregen om het in de oorspronkelijke vorm over te nemen.

Noten

- 1 J.J. Postma & D. Driessen, 'Rekwest der Veeartsenijkundige Vereeniging, naar aanleiding der ter beschikking stelling van den heer W. Eefting, gepatenteerd veearts, ten einde benoemd te worden tot Gouvernements-veearts', *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië* 3 (1889) 459-470.
- 2 *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië* and *Vereeniging tot bevordering der Veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië*. Nederlandsch-Indië = The Dutch Indies = nowadays Indonesia. In this article Indonesia is called "Indië".
- 3 Martine Barwegen, *Gouden Hoorns. De geschiedenis van de veehouderij op Java, 1850-2000*. Thesis (Wageningen 2005) 15, Graph 1.2. (Around 1890 Java had about 22 million inhabitants)
- 4 The Civil Veterinary Service: de *Burgerlijke Veeartsenijkundige Dienst* (BVD) founded in 1853. See Barwegen, *Gouden Hoorns*, 68.
- 5 J. Wester, *Geschiedenis der veeartsenijkunde* (Utrecht 1939) 477-478; F.C. Kraneveld, *Bestrijding van dierziekten in de tropen*. Inaugural lecture (Utrecht 949) 9-10.
- 6 Veeartsen in Nederlandsch-Indië, *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt* 17 (1890) 262; Naamlijst van de Vereeniging tot Bevordering van Veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië op 1 Juli 1890, *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië* 5 (1891) 2-4.
- 7 Wester, *Geschiedenis Veeartsenijkunde*, 458-462.
- 8 Ibidem, 463-469. Nowadays about fifteen licenced obstetricians and castrators are still active in The Netherlands. This profession is dying out because the education stopped in 1990. See Peter Koolmees, *Tussen mens, dier en samenleving* (Utrecht 2012) 145-148. C. Offringa, *Van Gildestein naar Uithof. 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht* Vol. I (Utrecht 1971) 122-123.
- 9 Wester, *Geschiedenis Veeartsenijkunde*, 479; *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië* 4 (1890) 463-464.
- 10 Ibidem, 465-466.
- 11 Ibidem, 467-470.
- 12 *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië* 5 (1891) 46.
- 13 Ibidem, 185.
- 14 Ibidem, 187.
- 15 Zie Peter Koolmees, 'VHG-Werkgroepen. Lopende en voorgestelde projecten', *Argos* 58 (2018) 325-328.



Civil Veterinary Service.

Dismissal:

Due to physical unfitness for service as government-veterinarian is dismissed with honour, the officer of the Civil Veterinary Service W. Eefting.

Fig. 2. Message about the honourable discharge of W. Eefting from the country's service as government-veterinarian of the Civil Veterinary Service

Overzicht van de tropische diergeneeskunde in Nederlands Indië, 1885-1900

Vanaf 1885 verschenen de *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië*. Onlangs is dit tijdschrift door de Utrechtse Universiteitsbibliotheek gedigitaliseerd waardoor het voor een bredere kring toegankelijk is geworden.¹ De leden van de *Werkgroep geschiedenis van de tropische diergeneeskunde* van het Veterinair Historisch Genootschap proberen onderwerpen uit dit tijdschrift naar voren te brengen om inzicht te krijgen in de destijds actuele veterinaire problemen en hoe daarmee werd omgegaan. De auteur bekeek de eerste twaalf jaargangen en maakte een overzicht van de voornaamste problemen waar dierenartsen van toen mee te maken hadden en hoe ze die trachtten op te lossen.

In 1884 besloten veeartsen die in Nederlands Indië actief waren de krachten te bundelen in een vereniging die ook een tijdschrift zou uitgeven. Gezamenlijk doel was het bevorderen van de veeartsenijkunde in die Nederlandse kolonie. Een jaar later gaf de "Vereeniging tot bevordering van Veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië" het eerste nummer uit van het tijdschrift *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië* (VBNI). Dit overzicht is beslist geen poging tot samenvatting van alle onderwerpen die in de eerste twaalf delen van de VBNI werden behandeld, maar alleen van wat me het meest belangrijk en interessant leek, en waarover ik geloof enigszins te kunnen oordelen. Andere leden van de Werkgroep Geschiedenis Tropische Diergeneeskunde onderzoeken andere aspecten (zie de bijdrage van Straatman elders in dit nummer). Elk afzonderlijk deel had zijn eigen inhoudsopgave, en er waren tevens registers beschikbaar van behandelde onderwerpen en hun auteurs. Enerzijds zijn deze registers en inhoudsopgaven ongetwijfeld tot grote steun, maar ze zijn niet altijd met grote zorgvuldigheid of logica samengesteld en leiden soms tot confusie en tijdverlies.

Abstract

Overview of tropical veterinary medicine in the Dutch Indies, 1885-1900

From 1885 onwards the "Association for the Advancement of Veterinary Science in the Dutch Indies", published its journal *Veterinary Pages for the Dutch Indies*. This journal provided information on various kinds of topics dealing with tropical veterinary medicine, such as local livestock and its diseases, breeding, research, treatments, drugs, and education, including the training of so-called indigenous veterinarians. Based on the recently digitalized volumes I-XII, the author wrote an overview of the main problems veterinarians at the time were confronted with, and how they tried to solve these.



Afb. 1. Voorwoord met doelstelling van de "Vereeniging tot bevordering van Veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië". *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch-Indië* 1 (1885) 1.

^a Prof. dr. Gerrit Uilenberg (1929-2020). Emeritus hoogleraar Tropische Diergeneeskunde, Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht. De redactie heeft de kopij van dit artikel ontvangen voor zijn overlijden in april 2020.

Dierenartsen in Nederlands Indië

Het is al snel duidelijk dat in verhouding tot de oppervlakte van Nederlands Indië er relatief heel weinig dierenartsen waren, speciaal in de begintijd. Verder moet ook rekening worden gehouden met het feit dat het land bestond uit een enorm aantal eilanden, vaak ver van elkaar verwijderd. Elk deel begon met een naamlijst van de leden van de Vereniging; geleidelijk nam het aantal toe. In de naamregisters van de delen tot ca 1900 komen geen Indonesische namen voor. Ook niet in de lijst van personen die in de periode 1838-1886 in de Militair-Veterinaire Dienst van Nederlands Indië hebben gediend (deel I, 20-22; 280-283). Wel werden al zogenaamde inlandse veeartsen, die men waarschijnlijk als een soort assistenten moet zien, aangesteld. Er werd zelfs een officiële cursus begonnen (Nederlandsch-Indische Veeartsenijschool) om inheemsen met een driejarige HBS-opleiding op te leiden tot inlandse veearts, als hulp bij de bestrijding van besmettelijke veeziekten. Voorbeelden van examenvragen die aan de kandidaten werden gesteld, staan vermeld in deel I (122) en deel II (190). Dit bleek echter geen oplossing te zijn voor het tekort aan volwaardige Gouvernementsveeartsen. Vanaf ca. 1920 werden ook buitenlandse veeartsen geworven en aangesteld als Gouvernementsveeartsen. De Statuten van de Vereniging zijn pas in 1887 verschenen (deel II, 316).

In deel I (278-279) staat een interessant overzicht van de diverse soorten en aantallen landbouwhuisdieren, en veeartsen (ook inheemse), niet alleen in Nederlands Indië, maar ook in vergelijking met Nederland. Een uitgebreid vervolg daarop staat in deel X (17-87). Daarin wordt vrij gedetailleerd ingegaan op de inheemse veerassen en de maatregelen ter verbetering hiervan, alsmede op de mentaliteit van de inheemse veehouders tegenover de verschillende veerassen. Commentaar op dit overzicht werd ook geleverd in deel X (167 en 253).

Runderpest

Bij het doornemen van de inhoudsopgaven krijgt men al spoedig de indruk dat de virologische, bacteriologische en parasitaire ziekten in de beginjaren van de opkomst van de veeartsenijkskunde in wat toen nog Nederlands Oost-Indië werd genoemd, vooral zeer belangrijk waren voor zowel de inheemse veeteelt en uiteraard ook voor geïmporteerde dieren, zoals veel paarden. Hierbij speelde de runderpest waarschijnlijk de grootste rol. Dit wekt geen verwondering, want deze ziekte, veroorzaakt door een zeer besmettelijk virus, is niet specifiek tropisch en woedde in die tijd vrijwel ongecontroleerd in de meeste delen van de wereld, ook in Europa en Nederland. Over runderpest verschenen vanaf deel I dan ook vrij veel publicaties in de VBNI. Vermelding verdient zeker de uitgebreide beschrijving door Van Vleuten in deel II over de toestand zoals hij die aantrof in de jaren 1883-1884 in de residenties Batavia en Krawang, en het verloop van de uitbraak in die tijd die voornamelijk de buffelstapel aanging.

Eigenlijk zijn runderpest en ook veepest verkeerde namen, want ook andere en zelfs wilde Bovidae en Cervidae, zowel als Suidae, zijn er gevoelig voor, wat men in de begintijd in Nederlands Indië nog niet algemeen bewezen achtte. Penning (deel I, 31) toonde echter aan dat besmetting van het Sumatraanse wilde varken met runderpest wel degelijk een dodelijke afloop kon hebben. Een beschrijving van veepest onder varkens met

hoge mortaliteit werd later gegeven door Vrijburg (deel XI, 172-173). Door algemene maatregelen, vooral quarantaine, om uitbraken te voorkomen is het gelukt om de infectie in grote delen van de wereld uit te bannen, en kon men uiteindelijk de ziekte ook direct bestrijden door efficiënte vaccins te ontwikkelen. De laatste infectiehaarden in de wereld hielden zich vooral in stand bij nomaden in afgelegen delen van de tropische wereld, vooral Afrika, onder meer geholpen door onwetendheid en nomadische gewoontes van de eigenaars, religieuze intolerantie, het niet willen aanvaarden van resultaten van (westerse) technologie, slecht beheer en geldgebrek. Zo werd runderpest op het laatst, ten onrechte, beschouwd als een tropische ziekte. Nu zijn ook de laatste haarden in recente jaren door vaccinatie en quarantaine uitgeroeid (hoewel een verrassing altijd mogelijk blijft, zoals bleek omstreeks 1990 toen longziekte, een andere besmettelijke veeziekte (nog verraderlijker dan runderpest), nog bleek te bestaan bij runderen in de Pyreneeën.

Andere infectieziekten

Regelmatig kwamen ook infectieuze ziekten van huisdieren aan bod, zoals mond-en-klauwzeer en haemorrhagische septicaemie van karbouwen (deel IX, 153-165, 248-255 en 300-306). Opvallend is het ontbreken van de besmettelijke longziekte van runderen, dat in Nederland een halve eeuw lang voor grote problemen had gezorgd. Deze ziekte is wellicht nooit doorgedrongen tot Oost-Indië of uitsluitend in een milde verraderlijke vorm. Miltvuur wordt wel geregeld genoemd. Rabiës was endemisch, zoals praktisch overal toen. Er werden gevallen gerapporteerd bij buffels, paarden en varkens. Stille rabiës kwam veel voor onder honden, en misschien ook veel onder kampong bewoners, maar die gevallen ontsnapten veelal aan de diagnose en aangifte. De veeartsen Penning en Essex beschreven dit uitgebreid in de delen IV en VII. Men hield zich in die jaren veel met paarden bezig, ongetwijfeld omdat in die tijd, evenals in Europa, paarden een zeer belangrijke militaire rol speelden. Vooral in de cavalerie, maar ook als trekdieren van artillerie en het vervoer van mensen en goederen, een rol die thans voor het grootste deel is overgenomen door tanks en andere motorvoertuigen. Verder hielden ook de burgers vaak paarden als vervoersmiddel en trekdier. Niet alleen parasitaire en infectieuze ziekten van paarden waren belangrijk, ook de gang was uiteraard van groot belang en er werd geëxperimenteerd met de voeding die lokaal beschikbaar was, vergeleken met wat er in Europa bekend was. De huidige lezer krijgt de indruk dat de oorzaak van veel onderzoeksresultaten vaak vermoed werd of nog volslagen onbekend was, zoals bijvoorbeeld in het eerste artikel van de eerste jaargang dat ging "Over parasieten voorkomende in de spieren van karbouwen". De onderzoeker vond wormachtige vormsels alleen in vlees van karbouwen. Voor de moderne lezer wordt het niet duidelijk of het om parasieten gaat. Mogelijk waren het stadia van een *Sarcocystis* sp., maar waarom die alleen bij karbouwen te vinden waren, is niet duidelijk. Dergelijke vormsels in het vlees van buffels, maar ook van runderen werden ook besproken in deel IV (178). Uiteindelijk kwam er meer inzicht in deel VI (121) door uitgebreid laboratorium onderzoek van Van Eecke in Weltevreden (121-166). Het lijkt inderdaad te draaien om sarcosporidiën, die niet al-

leen voorkomen bij karbouwen, maar ook (minder vaak en in minder grote aantallen) bij andere diersoorten zoals runderen, schapen, hoenders, ratten en zelfs bij de mens. Een vervolgartikel door dezelfde onderzoeker staat in deel VII (177-224), waarbij ook uitgebreid de relevante internationale literatuur werd bestudeerd, en soms het voorkomen van klinische verschijnselen werd vermeld.

Surra

Het onderzoek naar "surra", toen ook nog "anaemia pernicioosa infectiosa" genoemd, begon in Nederlands Indië pas aan het eind van de 19^{de} eeuw. De ziekte werd waargenomen bij paarden, onder anderen door C.A. Penning, die hierover publiceerde in de VBNI vanaf 1889. Hij deed zijn waarnemingen in Semarang op Java. De ziekte was wel reeds bekend in andere landen en werd vooral bestudeerd bij kameel en paard in Brits Indië. Voor Penning stond de oorzaak nog niet geheel vast, maar in het algemeen waren de onderzoekers het er reeds over eens dat deze moest worden gezocht in de aanwezigheid van een "flagellaat" in het bloed. Ook Penning vond dit micro-organisme in alle gevallen en gebruikte ook de naam *Trypanosoma evansi*, die onderzoekers in Brits Indië reeds daaraan hadden toegewezen. Hij citeerde een artikel van Rouget, die, blijkbaar in Europa, de parasiet ook zou hebben gevonden bij een hengst met dourine. Zelfs met de huidige moleculaire diagnostische methoden is het vrijwel onmogelijk om *Trypanosoma equiperdum* (de oorzaak van dourine) te onderscheiden van *T. evansi*! En beide soorten zijn morfologisch ook identiek aan de zogenaamde lange vormen van door tsetse vliegen overgebrachte *Trypanosoma brucei*. Penning vond dat de ziek-

te bijna steeds een dodelijke afloop had bij het paard, maar zag geen surra bij de koe. Tegenwoordig wordt surra ook bij runderen als een economisch belangrijke ziekte beschouwd, vooral in Latijns Amerika.

De Does gaf in een latere aflevering van het begin van de 20^{ste} eeuw een overzicht van ziekten die door trypanosomen worden veroorzaakt. Hij citeerde Steel (1885): 'It is not at all improbable that in the future we shall find "Surra" taking a place in veterinary science as one of the most serious diseases with which we have to contend'. Dit bleek achteraf een waarheid als een koe! De Does gaf in zijn artikel een overzicht niet alleen van surra, maar ook van nagana oftewel tsetse-ziekte, en boosaardige dekziekte, (dourine), waarvan gebleken is dat deze door trypanosomen van dezelfde groep veroorzaakt wordt.

Over teken vindt men weinig publicaties uit die tijd. Het is later wel gebleken dat er een groot aantal tekensoorten in Indonesië voorkomt (bv. Anastos, 1950), maar de meeste soorten zoeken alleen of voornamelijk hun gastheren onder de wilde fauna. Enkele soorten zijn van veterinair belang als overdragers van ziekten van landbouwhuisdieren, vooral de meer gevoelige exotische rassen; dit zijn bijvoorbeeld: *Rhipicephalus sanguineus* s.l., *Rhipicephalus (Boophilus) microplus* en *Rh. (B.) australis*, ook enkele *Haemaphysalis* soorten, geïmporteerd door de mens en zijn huisdieren. Overzichten van teken en ectoparasieten in het algemeen en ook van insecten die mogelijkwijze een rol spelen bij de surra werden gegeven door Dr. Koningsberger in deel XV.



Afb. 2 Naamlijst der "Vereeniging tot bevordering van Veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië". Nota bene de naam van het lid Dr. Christiaan Eijkman, de latere Nobelprijswinnaar. *Veeartsenijkundige Bladen voor Nederlandsch Indië* 6 (1892) 1-2.

Beriberi

Het was een tijd van experimenteren en wetenschappelijke ontdekkingen. Zo was bv. in 1886 de neurologische ziekte beriberi bij de mens wel bekend, maar de oorzaak er van nog niet. Zoals men nu weet is het een gebrekziekte, door onvoldoende vitamine B1 oftewel thiamine, die vnl. in Aziatische landen, waar de basisvoeding rijst is, voor kwam. Nu komt thiamine in rijst vooral voor in het cuticulum en door het eten van gepelde rijst kan er een gebrek ontstaan aan thiamine. Christiaan Eijkman was in de periode 1888 tot 1896 de arts van een gevangenis op Java, en zag dat de ziekte veel voorkwam bij de gevangenen, die vnl. gepelde rijst kregen. Ook de hoenders van de gevangenis werden met deze rijst gevoerd en vertoonden een polyneuritis die veel op de menselijke beriberi leek. In proeven met deze hoenders kon hij vaststellen dat deze op beriberi lijkende ziekte optrad bij hoenders die alleen gepelde rijst kregen, maar dat de dieren genazen bij het geven van ongepelde rijst of een combinatie van gepelde rijst en rijstnok. Hij concludeerde, ten onrechte, dat er een toxine aanwezig was in de rijst, en een antitoxine in het kaf. Ook heeft hij (in een andere functie) geëxperimenteerd met een aap met verdachte verschijnselen na meerdere maanden te zijn verbleven onder mensen die aan beriberi leden, en bij autopsie een polyneuritis vertoonde. Uiteindelijk, in het begin van de 20^{ste} eeuw, bewezen Cornelius Pekelharing in Utrecht in experimenten met muizen en Casimir Funk in de USA dat het ging om een gebrekziekte.

Dierenartsen hebben dus niet werkelijk de oorzaak van beriberi of daarop lijkende ziektebeelden van dieren ontdekt; klinische observaties van dieren wel, zoals hier boven. Wel werd in deel II (297-298) vermeld dat Lacerda in een thesis een epizootie van paarden en varkens op het eiland Marajo beschreef, gepaard gaande met parese en daarna totale paralyse van het achterstel, met dodelijke afloop. Het gaat hierbij om het Braziliaanse eiland Marajo, want de vermelding komt uit een referaat van 1885 uit Rio de Janeiro. Lacerda schreef deze ziekte toe aan een fungus in het water van het meer waaruit de dieren dronken, en dacht ten onrechte dat het dezelfde ziekte betrof als de menselijke beriberi.

Besluit

Het bestuderen van deze oude tijdschriften over tropische diergeneeskunde in de voormalige kolonie Nederlands Indië was een interessante onderneming. Het biedt meer inzicht in de historische ontwikkeling van dit vakgebied en vergroot het respect voor al het werk verricht door onze voorgangers. Hopelijk gaan anderen de uitdaging aan om de jaargangen 1900-1948 te analyseren. Ongetwijfeld zal men daarbij stuiten op de moeilijkheden die dierenartsen ondervonden na de inval van de Japanners en de onafhankelijkheidsverklaring van Indonesië. Het verrichten van kritisch en systematisch wetenschappelijk onderzoek werd nagenoeg onmogelijk. Een deel van de onderzoeksresultaten werd gepubliceerd door gouvernements-dierenartsen die naar Utrecht verhuisden na de onafhankelijkheid van Indonesië.

Naschrift

Gerrit Uilenberg, bijnaam "Oele", studeerde diergeneeskunde in Utrecht en werkte in de periode 1976-1988 bij het Instituut voor Tropische en Protozoaire Ziekten. Hij groeide uit tot een internationaal gerenommeerd deskundige op het gebied van teken en door teken overgebrachte ziekten.² Na zijn pensionering in 1994 woonde hij op Corsica. Uilenberg publiceerde ook over de geschiedenis van zijn vakgebied in *Argos*.³ In 2018 sloot hij zich aan bij de VHG-Werkgroep Geschiedenis Tropische Diergeneeskunde. Voor een meer uitgebreide levensbeschrijving wordt verwezen naar zijn necrologie.⁴

Noten

- 1 Deze jaargangen, waarvan het eerste gebundelde deel uitkwam in 1886, zijn op verzoek van Peter Koolmees en Roos Goverde gedigitaliseerd, waarvoor veel dank verschuldigd is aan hen en aan de bibliotheek van de Universiteit Utrecht. De werkgroep "Geschiedenis Tropische Diergeneeskunde" is veel dank verschuldigd aan Jons Straatman die de functie van coördinator van deze Werkgroep serieus nam en altijd antwoorden vond op onze vragen. Over de Werkgroep zie: *Argos* 58 (2018) 326.
- 2 Robert Paling, 'Ontwikkelingen in de tropische diergeneeskunde bij de faculteit Diergeneeskunde in Utrecht (1915-2013)', *Argos* 50 (2014) 334-341.
- 3 Gerrit Uilenberg, 'Tropische diergeneeskunde en onderwijs in Nederland', *Argos* 38 (2008) 368-373; Ron H. Dwinger en Gerrit Uilenberg, 'Een icoon in de tropische diergeneeskunde: Dick Zwart', *Argos* 50 (2014) 347-353.
- 4 'In memoriam professor G. Uilenberg', *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 145 (2020) 7: 55.

Het 44ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine in Pretoria, Zuid-Afrika, 27-29 februari 2020

De geografische spreiding van de 36 deelnemers deed deze keer weinig recht aan een *World Association*: vijftien kwamen uit Zuid-Afrika, zeventien uit Europa en vier uit de VS. Mogelijk heeft de locatie een rol gespeeld bij dit beperkte aantal en misschien ook de dreiging van het oprukkende coronavirus. De congreslocatie was welgekozen in een afgelegen landelijk hotel zo'n dertig kilometer ten oosten van Pretoria met veel *couleur locale* in de vorm van een aaneenschakeling van inheemse gebouwtjes met daarin een complete menagerie van opgezette wilde dieren. Namens de veterinaire historische vereniging van Zuid-Afrika lag de leiding van de congresorganisatie in de vaste hand van Gareth Bath.

Het wetenschappelijk programma telde 25 lezingen, waaronder drie van keynote speakers. Een van de te behandelen onderwerpen tijdens het congres was tropische diergeneeskunde, een passend thema voor Zuid-Afrika met tal van in Europa onbekende ziekten. Het definiëren van ziektebeelden, het achterhalen van de oorzaak, het vinden van een remedie en de onderzoekers die daar aan werkten, kwamen uitgebreid aan de orde. Een daarbij steeds terugkerende naam was die van de uit Zwitserland afkomstige Arnold Theiler (1867-1936). Voor de Zuid-Afrikaanse regering wist hij een pokkenuitbraak te stoppen met een vaccin. Daarop benoemde Kruger hem in 1896 tot staatsveearts met als opdracht de runderpest te bestrijden. Met een effectieve entstof pakte hij ook dit probleem voortvarend aan. Als eerste decaan van de veterinaire faculteit te Onderstepoort (1920-1927) bleef hij zijn hele leven een gedreven en stimulerende onderzoeker. Tal van inheemse ziekten als African Horse Sickness, Blue Tongue, Jaagsiekte, East Coast Fever, Redwater, Nagana, Heartwater en Geeldikkopsiekte,

maar ook de bij ons bekende Runderpest, Mond en Klauwzeer, Brucellose, Tuberculose, Anthrax en Clostridia kwamen voorbij. In Onderstepoort is een indrukwekkende hoeveelheid research gedaan waar tal van mensen aan hebben bijgedragen. Teveel om hier op te noemen.

Uit het grote aantal overige voordrachten doe ik een kleine greep. Susan Jones uit de Verenigde Staten vertelde over de pest in Zuid-Afrika, die daar rond 1900 is geïntroduceerd en zich endemisch heeft gevestigd in een knaagdierreservoir. Hetzelfde doet zich voor in Californië. Peter Koolmees belichtte de samenwerking tussen Utrecht en Onderstepoort en later de boycot van onderzoekers en studenten tijdens de Apartheid (zie elders in dit nummer). Halvor Hektoen legde uit dat het probleem van antibioticumresistentie in Noorwegen al in de jaren 1970 werd onderkend. Dit leidde ertoe dat er steeds minder antibiotica werden toegepast met als gevolg dat Noorwegen het laagste antibioticumgebruik bij landbouwhuisdieren (inclusief kweezalm) kent en er nauwelijks resistentie voorkomt. In 2019 werd er bij zeven varkensbestanden MRSA aangetroffen. Alle dieren werden afgevoerd.

Een opmerkelijke en bijzondere bijdrage kwam van Silvia Nicolás Alonso uit Spanje in samenwerking met wetenschappers van het *Biblical and Oriental Institute of León* met de titel *Organisation of an animal concentration centre during the UR III period*. Het betrof een vondst van potten met kleitabletten uit de 21^e eeuw voor Christus bij een heiligdom ongeveer acht kilometer ten zuiden van Nippur, de hoofdstad van Sumerië. In spijkerschrift werd op elke tablet in detail de telling en kwaliteit van de dieren van een eigenaar beschreven ten behoeve van de belastingbetaling. Een leger van ambtenaren bemande



Afb. 1. WAHVM-voorzitter prof. Abigail Woods (UK) overhandigt de eerste prijs van de Early Career Scholar Award aan Nicole Welk-Joerger (USA)



Afb. 2. Groepsfoto voor het standbeeld van Arnold Theiler bij het hoofdgebouw van de oude faculteit in Onderstepoort. Rechts naast het beeld prof. Gareth Bath

dit strikt hiërarchisch georganiseerde systeem zodat geen dier aan de aandacht kon ontsnappen. Van de kudde van elke herder-eigenaar was daardoor het aantal exact bekend. De huid van gestorven dieren moest als bewijs worden getoond. Op deze manier passeerden jaarlijks vele duizenden kleine herkauwers, maar ook rundvee, paarden, varkens en pluimvee zoals ganzen, eenden en duiven. Af en toe kwamen er wilde dieren langs zoals beren, herten, onagers en gazelles, moeflons en bezoargeiten. Zeer fraaie en gezonde exemplaren werden apart gehouden en aan de goden geofferd. Vanuit veterinaire gezichtshoek valt dit te zien als een soort van levende keuring.

Ter gelegenheid van elk WAHVM congres worden de *Early Career Scholar Awards* uitgereikt. Dit zijn drie geldprijzen voor een historisch essay geschreven door startende wetenschappers. De winnaar krijgt de gelegenheid zijn/haar verhaal op het congres te presenteren waarbij reis en verblijf worden vergoed. Dit jaar won de Amerikaanse Nicole Welk-Joerger met het essay *Regulating Rumensin: Defining Antibiotic Feeds in the US in the Wake of Resistance* (Rumensin = monensin). Zij onderzocht de samenbundeling van krachten tussen wetenschappers en bedrijfsleven bij de zoektocht naar groeibevorderaars. Als voorbeeld nam zij Rumensin als 'opvolger' of 'vervanger' van probleemmedicijnen als sulfaquinoxaline dat niet meer hielp tegen coccidiose en diethylstilboestrol (DES) dat carcinogeen bleek te zijn. De fabrikant bracht het niet op de markt als coccidiostatisch antibioticum, maar als een 'ruminativum met positieve voederconversie'. Hoewel veehouders zagen dat DES een beter groei-effect had, zorgde effectieve marketing ervoor dat Rumensin als groeistimulant uiteindelijk een alternatief

werd voor dit hormoon. Om de beladen termen antibioticum en hormoon te vermijden werd het als 'ionofoor' in de markt gezet. Of het middel zich weet de handhaven is de vraag. Misschien dat het uiteindelijk meer toekomst heeft als methaanremmer (klimaatcrisis) en bij de humane tumortherapie. Tijdens de algemene ledenvergadering kwamen de gebruikelijke onderwerpen aan bod. Van de Italiaanse vereniging *Associazione Italiana di Storia della Medicina Veterinaria e della Mascalcia* werd het aanbod ontvangen het congres van 2022 in Brescia te organiseren, een voorstel dat uiteraard met enthousiasme werd ontvangen. Ondergetekende werd tot secretaris van de WAHVM benoemd (zie www.wahvm.co.uk).

De dag na het congres was er een excursie naar Onderstepoort waar de voormalige faculteit met de researchruimtes en het museum werden bezocht. De 92-jarige voormalig onderzoeker aan deze faculteit, dr. Rudolph Bigalke vertelde ons in de open lucht hoe het er in zijn tijd aan toe ging. De nieuwbouw met campus was indrukwekkend en deed geenszins onder voor wat wij in Utrecht gewend zijn.

Vier dagen naar Zuid-Afrika is wel erg kort daarom hebben we er nog een reisje van tien dagen aan vast geknoopt langs het Krugerpark, Swaziland en de Drakensbergen. Goede en slechte wegen brachten ons langs historische plekken uit de Boerenoorlog en door schitterende landschappen. Het is geen land zonder zorgen, maar wij zagen vooral de zonnige kant.

JONS STRAATMAN



Afb. 3. De Nederlandse delegatie voor het veterinaire museum in Onderstepoort; v.l.n.r. Hennie Hadderingh, Tijmen van de Vuurst, Marja Kouijzer, Peter Koolmees, Ingrid van de Vuurst, Bente Straatman en Jons Straatman.



Dr. Rudolph Bigalke.

Utrechtse koepokstof

In laboratoria wereldwijd wordt nu hard gewerkt aan de ontwikkeling en productie van een effectief en veilig vaccin tegen Covid-19. Ruim twee eeuwen geleden werd een vaccin ontwikkeld tegen de toen heersende pokken. In de loop van de 19^e eeuw was voor de productie van dit vaccin ook een rol weggelegd voor de Rijks Veeartsenijschool.

In de laatste jaren van de 18^e eeuw publiceerde de Engelse arts Edward Jenner (1749-1823) over een nieuwe inentingsmethode voor de destijds veel voorkomende pokkenziekte bij mensen.¹ Waar men voorheen enig succes haalde uit behandelingen en inentingen op basis van een humane lymfe (varolisatie), ontstond nu ook de mogelijkheid om gebruik te maken van koepokstof dat kon worden verkregen van runderen die leden aan koepokken (variola vaccina), een ziekte die verwant was aan de pokkenziekte bij mensen. Jenner noemde de behandeling vaccinatie.² Zijn publicatie trok de aandacht en al snel startten artsen op het Europese vasteland met hun eigen experimenten. In 1799 was het de Rotterdamse arts Levie Salomon Davids (1771-1820) die als eerste in Nederland de behandeling volgens Jenner uitvoerde met koepokstof uit Engeland.³ Vervolgens publiceerde hij er zelf over in de *Algemene Kunst- en Letterbode*⁴ en was hij medeoprichter van het Rotterdamse Genootschap ter Bevordering der Koepokinenting.

Het zou echter nog tot ver in de 19^e eeuw duren voordat de behandeling met gehumaniseerde lymfe in zijn geheel werd vervangen door behandeling met de dierlijke entstof. Lange tijd werden de behandelingen nog naast elkaar gebruikt en werd er door diverse wetenschappers, waaronder de Utrechtse Alexander Numan (1780-1852), nog veel onderzoek gedaan.⁵ Een van de kantelpunten was de ontwikkeling en toepassing van zuivere koepokstof.

Zuivere stof

De zuivere koepokstof werd gekweekt op kalveren in een gecontroleerde omgeving, wat de kans op contaminatie met ongewenste micro-organismen verkleinde.⁶ Dit gebeurde in zogenaamde *Parcs Vaccinogènes* in de grote steden. In Nederland gebeurde dit in Rotterdam, Amsterdam en Den Haag. Aansluitend werd in 1873 door Theodorus Hendrik Mac Gillavry (1835-1921) de "Rijksinrichting tot Kweeking van Koepokstof Parc- Vaccinogène" opgericht in Utrecht op het terrein van de Veeartsenijschool om te voorzien in de stijgende vraag naar zuivere koepokstof⁷. Vanaf december 1872 was het bij wet verplicht dat elke gemeente haar inwoners een kosteloze (her)behandeling aanbood.⁸

Wekelijks werden er voor het *Parc Vaccinogène* in Utrecht kalveren gekocht op de markt die werden besmet met de koepokstof door middel van 100 tot 150 kleine steken (*pi-qûres*) met een lancet. Vervolgens kon men enkele dagen later nieuwe koepokstof verkrijgen door de ontstane pokken met een lancet te verwijderen. Deze stof werd vervolgens gemengd met water en glycerine en tussen glazen plaatjes bewaard.⁹ Deze nieuw verkregen koepokstof werd vervolgens door het hele land (en daarbuiten) verspreid en werd gebruikt voor het behandelen van lokale patiënten.

Tijdens een vaccinatie met koepokstof werden op elke arm van een patiënt vijf steken in de huid gemaakt met een lancet.



Een week later zou men bij de patiënt dan bij minstens vijf van deze tien steekjes een pok moeten zien om te spreken van een geslaagde vaccinatie. Indien nodig werd de patiënt gerevaccineerd. In boeken werd bijgehouden wie er allemaal was gehandeld, zodat men bij een volgende uitbraak van kinderpokken kon nagaan of de gevaccineerde kinderen daadwerkelijk vrij waren gebleven van besmettingen.¹⁰

In de Collectie Diergeneeskunde van het Universiteitsmuseum Utrecht bevindt zich nog een kleine verzameling van de in Utrecht verkregen koepokstof. Elke verpakking was voorzien van informatie over het kalf van welk de entstof waar en wanneer werd afgenomen. Als locatie stond er voorgedrukt: 'in het park naast 's Rijks Veeartsenijschool'.



Afb. 1. Petrischaal met koepokstof uit de jaren 1879-1890. Universiteitsmuseum Utrecht, Object.nr. 0285-121121.

CHARLOTTE HARTONG Assistent-conservator
Diergeneeskunde Universiteitsmuseum Utrecht

In de Collectie Diergeneeskunde van het Universiteitsmuseum bevinden zich veel bijzondere objecten. In deze rubriek worden dergelijke objecten uitgelicht. Voor meer informatie zie de website van het Universiteitsmuseum Utrecht: www.universiteitsmuseum.nl en de website van de Numan Stichting: www.numanstichting.nl

Noten

- 1 E. Jenner, *An inquiry into the causes and effects of the variolae vaccinae* (London 1798).
- 2 Jaap T. van Dissel, 'Leven met Micro-organismen. Infecties, immuniteit en vaccinatie', *Bio-Wetenschappen en Maatschappij* (2006) cahier 2: 1-7.
- 3 W. Rutten, *De vreselijkste aller harpijen. Pokkenepidemieën en pokkenbestrijding in Nederland in de 18e en 19e eeuw* (Wageningen 1997) 209-211.
- 4 L.S. Davids, 'Waarneming omtrent eene inenting der koepokken', *Nieuwe Algemene Konst- en Letterbode* 342 (1800) 21-23.
- 5 A. Numan, *Verhandeling over de Koepokken* (Utrecht 1832).
- 6 Ibidem 3, 26-27.
- 7 Anon., 'Parc Vaccinogène te Utrecht', *Weekblad van het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 33 (1877) 505-506.
- 8 A.W.H. Wirtz, *Overzicht van de opkomst der animale vaccinatie in Nederland en van de wording der Rijkskoepokinrichting (Parc Vaccinogène) bij de Rijksveeartsenijschool te Utrecht en hare werking gedurende de eerste 25 jaren, 1873 – 1897* (Utrecht 1898) 3-4.
- 9 Ibidem, 506.
- 10 'Parc Vaccinogène', 511.

Richtlijnen voor auteurs

Argos publiceert wetenschappelijke artikelen, korte mededelingen, archiefvondsten, congresaanblijdingen, recensies van boeken en van artikelen, beschrijvingen van museale objecten en dergelijke, die betrekking hebben op de geschiedenis van de diergeneeskunde in de breedste zin van het woord. De redactie beoordeelt binnengekomen artikelen en legt deze indien nodig ook voor aan externe deskundigen. De maximale lengte van artikelen is in principe 6.000 woorden inclusief noten. Door het inzenden van kopij verklaart de auteur dat het manuscript niet tegelijkertijd aan een ander tijdschrift is aangeboden en dat met name genoemde personen die op welke wijze dan ook aan het artikel hebben bijgedragen akkoord gaan met de vermelding van hun naam.

Artikelen dienen origineel te zijn en gebaseerd op oorspronkelijk onderzoek. De inleiding moet een overzicht van uitgangspunten van het onderzoek bevatten, alsmede één of meer duidelijk geformuleerde, concrete vraagstelling(en). Na de beschrijving van de bevindingen van het onderzoek moet in het artikel een discussie of beschouwing volgen, uitlopend in een conclusie. Het is aan te bevelen vakjargon zoveel mogelijk te vermijden en te vervangen door voor een ontwikkeld lekenpubliek begrijpelijke termen of omschrijvingen. Voor meer informatie over de structuur van het artikel wordt verwezen naar P. de Buck e.a., *Zoeken en schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk* (Laatst beschikbare druk).

Auteurs wordt verzocht om de tekst digitaal als Microsoft Word document aan te leveren. U wordt verzocht de tekst niet zelf op te maken en de tekst en illustraties afzonderlijk aan te leveren. Het artikel mag afhankelijk van de lengte en het onderwerp 4-8 illustraties bevatten. In verband met de gewenste kwaliteit bij het drukken worden kleuren of zwart-wit illustraties bij voorkeur digitaal aangeleverd als TIF- of JPG-files met een resolutie van ten minste 300 dpi bij afbeelding

op 100%. Duidelijke afdrucken kunnen ook worden verwerkt. Vermeld de genummerde teksten van de ondertekeningen bij de illustraties op een afzonderlijke bladzijde van de kopij. In de legenda van de afbeeldingen dient de originele bron te worden vermeld, inclusief pagina aanduiding. Bij de artikelen wordt ook een samenvatting in het Engels, voorzien van een Engelse titel (ca. 150 woorden) opgenomen. Bij artikelen in een andere moderne taal, dient een Nederlandstalige samenvatting te worden opgenomen. U wordt verzocht om deze samen met de definitieve tekst mee te sturen.

In de wetenschappelijke artikelen wordt verwezen met eindnoten (1). Nootnummers worden in de tekst geplaatst na de leestekens. Adresgegevens van de auteur en eventuele dankbetuigingen komen in een ongenummerde voetnoot (a) bij de naam van de auteur. Bij verwijzingen wordt gebruik gemaakt van richtlijnen die grotendeels zijn gebaseerd op die van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (zie *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) op: <http://www.knhg.nl/default.aspx>). Het verwijzen naar boeken en artikelen dient te geschieden als in de volgende voorbeelden:

1. Susan D. Jones, *Valuing animals. Veterinarians and their patients in modern America* (Baltimore 2003) 35-62.
2. Clemens Graafsma en Henk Wessels (eds.), *De dierenarts. Beeld van een practicus* (Cuijk 2004).
3. A.H.H.M. Mathijssen, 'Beoefening van de geschiedenis der diergeneeskunde', *Geschiedenis der Geneeskunde* 8 (2002) 196-207, aldaar 202.
4. Idem, *Publikaties en dissertaties voortgekomen uit de Veeartsenijkundige Hoogeschool, later Faculteit der Diergeneeskunde in de periode 1921-1971* (Utrecht 1981) 177-178.
5. J.P.W.M. Akkermans, 'De productie van antisera door de Rijksseruminrichting', in: P. Verhoef e.a. (eds.), *'Streng wetenschappelijkheid en praktische zin'. Een eeuw Nederlands Centraal Veterinair Instituut 1904-2004* (Rotterdam 2005) 218-224.
6. Jones, *Valuing animals*, 144..
7. *Ibidem*, 145-146.
8. Akkermans, 'Productie van antisera', 220.

Correspondentieadresadres

Prof.dr. Peter A. Koolmees
 IRAS, Divisie VPH, Faculteit Diergeneeskunde
 Postbus 80 175 - 3508 TD Utrecht
 Tel. 030-2535363 / 67
 Email: P.A.Koolmees@uu.nl



Greyhounds. *The Book of Dogs. An intimate study of mankind's best friend* (Washington 1927) p. 34.